

ชุมชนชนบทและความเป็นอนุรักษ์นิยมในเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530¹

อาทิตย์ ศรีจันทร์^{2,*}

ทอแสง เชาว์ชุติ³

(วันที่รับ: 10 ก.ย. 2568; วันที่แก้ไขเสร็จ: 18 ธ.ค. 2568; วันที่ตอบรับ: 18 ธ.ค. 2568)

บทคัดย่อ

แม้นักวิชาการจำนวนหนึ่งจะพยายามอธิบายว่างานวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 เป็นมรดกของ “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” แต่แท้จริงแล้ววรรณกรรมไทยในยุคดังกล่าวมีแนวโน้มไปทางอนุรักษ์นิยม บทความชิ้นนี้อธิบายคุณลักษณะของความเป็นอนุรักษ์นิยมในเรื่องสั้นไทยคัดสรรจากทศวรรษ 2530 ซึ่งมีท่าทีและน้ำเสียงไปในทิศทางเดียวกันนั่นคือนำเสนอว่าในชุมชนชนบทการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่เป็นสิ่งที่ไม่ปลอดภัยไม่ยั่งยืน ช้ำร้ายยังเป็นการคุกคามชาวบ้าน ส่งผลให้ชีวิต ระบบศีลธรรมและวัฒนธรรมถูกลดทอนความสำคัญลงไปและในบางครั้งวัฒนธรรมยังถูกทำให้กลายเป็นสินค้าและต้นทุนเพื่อแสวงหากำไร ด้วยเหตุนี้นักเขียนจึงให้ความสำคัญในวรรณกรรมของตนกับการกลับไปทบทวนรากเหง้าทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมในฐานะตัวตนที่สำคัญของชุมชนในชนบท

คำสำคัญ: เรื่องสั้นไทยทศวรรษ 2530; ชุมชนชนบท; อนุรักษ์นิยม

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง “ความเป็นอนุรักษ์นิยมของนักเขียนไทยและภาพแทนของชุมชนในเรื่องสั้นทศวรรษ 2530” ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{2,*} นิสิตปริญญาเอก ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ผู้ประพันธ์บทความ)
อีเมล: srijanartit@gmail.com

³ รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: thosaeng@gmail.com

Rural Community and Conservatism in Thai short stories during 1987-1996⁴

Artit Srijan⁵

Thosaeng Chaochuti⁶

(Received: September 10, 2025; Revised: December 18, 2025; Accepted: December 18, 2025)

Abstract

Although scholars have attempted to explain that Thai literary works during 1987-1996 were a legacy of "literature for life," a significant portion of these works actually lean conservative. This article explains the conservative characteristics in the selected short stories from this period. The article shows that these stories share similar attitudes and tones—namely, they represent modernization as unsafe, unsustainable, and even threatening - particularly to rural communities. As a result, people's lives, moral systems, and culture are devalued and, culture is sometimes commodified and turned into capital for profit-seeking. For this reason, Thai writers emphasize, in their literary works, revisiting historical, social, and cultural roots as essential elements of the identity of rural communities.

Keywords: Thai short stories during 1987-1996; rural community; conservatism

⁴ This article is a part of the author's doctoral dissertation in Comparative Literature program, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

^{5,*} Ph.D. candidate, Department of Comparative Literature, Faculty of Arts, Chulalongkorn University
(Corresponding author) E-mail: srijanartit@gmail.com

⁶ Associate Professor Dr., Department of Comparative Literature, Faculty of Arts, Chulalongkorn University
E-mail: thosaeng@gmail.com

บทนำ

วรรณกรรมไทยในช่วงทศวรรษ 2530 นั้นมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้นจากยุคก่อนหน้าทั้งในด้านของแนววรรณกรรมและกลวิธีในการเขียน แต่การสะท้อนปัญหาสังคมยังคงเป็นแก่นแกนที่สำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานของนักเขียนในช่วงเวลานี้ ความพยายามสะท้อนปัญหาสังคมในวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 นั้นเป็นสิ่งที่นักวิชาการจำนวนหนึ่งพยายามเสนอว่าเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่มีบทบาทอยู่ในสังคมไทยช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2519 แม้ว่าวรรณกรรมเพื่อชีวิตเองจะถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นต้นมาโดยเฉพาะในประเด็นบทบาททางสังคมและความเป็นศิลปะของงานวรรณกรรม แต่การดำรงตนในฐานะเครื่องมือในการต่อสู้ทางสังคมและการเป็นปากเป็นเสียงให้กับผู้ยากไร้ตามแนวคิดของวรรณกรรมเพื่อชีวิตยังคงเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อมาจนถึงวรรณกรรมในยุคถัดมา แม้ว่าประเด็นทางชนชั้นที่เป็นประเด็นสำคัญของวรรณกรรมเพื่อชีวิตจะลดบทบาทลงไปมากพร้อม ๆ กับการล่มสลายของแนวคิดสังคมนิยมในสังคมไทยในช่วงกลางทศวรรษ 2520 ก็ตาม

สุชาติ สวัสดิ์ศรี มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่สุชาติเริ่มทำนิตยสารช่อการะเกด⁷ ว่าวรรณกรรมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นยัง “มีแรงเฉื่อยของเพื่อชีวิต ในแบบ Social Realism และ Socialist Realism” (อ้างถึงใน เสาวณิต จุลวงศ์, 2568, น. 71) “แรงเฉื่อยของเพื่อชีวิต” ในความหมายของสุชาตินั้นอาจหมายถึงการสะท้อนปัญหาสังคม ความยากจน การกดขี่ข่มเหง และเรื่องราวของชนชั้นล่างผู้ยากไร้ ที่ยังมีบทบาทในการสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมของนักเขียนไทยอยู่ ข้อสังเกตของสุชาติแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของวรรณกรรมเพื่อชีวิตนั้นยังคงมีบทบาทอยู่ไม่น้อย

ส่วนเสาวณิต จุลวงศ์ ก็ได้เสนอภาพรวมของวรรณกรรมไทยในช่วงทศวรรษ 2530 เอาไว้อย่างน่าสนใจ นั่นคือ ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 เป็นช่วงที่นักเขียนกำลังปรับตัวเข้าสู่สภาวะแวดล้อมทางวรรณกรรมใหม่ นั่นคือการสิ้นสุดของการต่อสู้ทางอุดมการณ์การเมืองและนักเขียนกำลังแสวงหาและบ่มเพาะประสบการณ์การเขียนใหม่เพื่อต่อรุ่นกับนักเขียนกลุ่มเพื่อชีวิตเดิม (2568, น. 101) ในขณะที่เมื่อเข้าสู่ครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 วรรณกรรมไทยกลับมีเนื้อหาโดยรวมไปในทิศทางของแนวคิดอนุรักษนิยมอย่างชัดเจน เนื้อหาและแนวคิดของวรรณกรรมไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาไม่ได้โต้แย้ง ต่อต้านหรือตระหนักรู้ถึงโครงสร้างอำนาจ วิธีเล่าเรื่องนั้นเป็นการเล่าเรื่องในระดับปรากฏการณ์ วิพากษ์ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจภายใต้อุดมการณ์อนุรักษนิยมแบบรัฐราชการ ต่อต้านการใช้อำนาจรัฐจากฝ่ายนักการเมือง กระแสทุนนิยม

⁷ นิตยสารช่อการะเกด เป็นนิตยสารเรื่องสั้นที่มีความต่อเนื่องมาจากนิตยสารวรรณกรรมในทศวรรษ 2520 คือ โลกหนังสือ หลังจากทีนิตยสารโลกหนังสือปิดตัวลงไปในปี พ.ศ. 2526 สุชาติ สวัสดิ์ศรี กลับมาทำนิตยสารเรื่องสั้นโดยนำเอารางวัลช่อการะเกด ที่สุชาติเคยเป็นผู้ก่อตั้งในโลกหนังสือฉบับเรื่องสั้นมาตั้งเป็นชื่อนิตยสารช่อการะเกด ในปี 2532 นิตยสารช่อการะเกดถือเป็นเวทีที่สำคัญของนักเขียนไทยทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ นิตยสารช่อการะเกดเปิดพื้นที่ให้กับงานเขียนแนวใหม่ที่ไม่เพียงแต่สะท้อนสังคมแต่ยังมีกลวิธีทางการประพันธ์ที่น่าสนใจอีกด้วย ดังนั้นนิตยสารช่อการะเกดจึงมีบทบาทที่สำคัญในฐานะที่เป็นหลักฐานในการแสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวและพัฒนาการของวรรณกรรมไทยสมัยใหม่อย่างชัดเจน

และเสรีนิยม (2568, น. 139) อย่างไรก็ตาม เสาวณิตก็ไม่ได้รายละเอียดว่าลักษณะของความเป็นอนุรักษ์นิยมในวรรณกรรมไทยนั้นมีมิติในการนำเสนออย่างไร

ผู้เขียนเห็นด้วยกับเสาวณิต จุลวงศ์ที่เสนอว่าทิศทางของวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 มีแนวโน้มไปทางอนุรักษ์นิยมซึ่งในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนพยายามนำเสนอคุณลักษณะของความเป็นอนุรักษ์นิยมที่อยู่ในเรื่องสั้นของไทยที่ไม่ได้ปรากฏเฉพาะเพียงครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 แต่มีรากฐานและพัฒนาการมาตั้งแต่ช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 แล้วซึ่งเป็นสิ่งที่เสาวณิตไม่ได้อธิบายเอาไว้ ผู้เขียนพยายามจะชี้ให้เห็นว่าท่าทีและน้ำเสียงในเรื่องสั้นของไทยนั้นเป็นไปในทิศทางเดียวกันนั่นคือนำเสนอว่าการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ปลอดภัย ไม่ยั่งยืน ช้ำร้ายยังเป็นการคุกคามชาวบ้านในรูปแบบหนึ่ง ดังนั้นการกลับไปทบทวนและให้ความสำคัญกับคุณค่าในอดีตของชุมชนในชนบทจึงเป็นการต่อต้านหรือเป็นปฏิกิริยาในแง่ลบต่อความเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับอำนาจรัฐและระบบทุนนิยม การกลับไปทบทวนคุณค่าในอดีตนั้นสอดคล้องกับกรอบคิดแบบอนุรักษ์นิยมที่ให้ความสำคัญกับระเบียบแบบแผนในอดีตที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานและเป็นส่วนสำคัญในการทำให้สังคมเกิดความสงบสุข

เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มไปทางอนุรักษ์นิยมของเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530 ผู้เขียนเลือกวิเคราะห์เรื่อง “น้ำตก” (2536) ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เรื่อง “เจ้านกกระจิบ” (2535) ของ ชัชวาลย์ โคตรสงคราม เรื่อง “วันล้างใจ” (2531) และเรื่อง “ไฟพรางเทียน” (2531) ของ มาลา คำจันทร์ เรื่องสั้นเหล่านี้ล้วนนำเสนอประเด็นเรื่องชนบทธรรมนิยมประเพณีที่ถูกทำลายโดยระบบทุนนิยม ศาสนากับโลกสมัยใหม่ และการโหยหาอดีต

ความเคลื่อนไหวเรื่องสั้นไทยทศวรรษ 2530 ในมุมมองของนักวิชาการ

พิเชฐ แสงทอง พยายามชี้ให้เห็นว่า ความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมไทยในช่วง พ.ศ. 2522-2540 แท้จริงแล้วเป็นกระบวนการและกลไกในการแก้ไขตัวเองของวรรณกรรมเพื่อชีวิตเพื่อตอบรับกับโลกของความเป็นจริงที่แนวคิดแบบเสรีนิยมกระแสหลักมีบทบาททางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมมากขึ้น ในขณะที่ แนวคิดและทฤษฎีสังคมนิยมในประเทศไทยนั้นล่มสลายไปตั้งแต่กลางทศวรรษ 2520 แล้ว (2550, น. 232) ประเด็นสำคัญที่พิเชฐพยายามเสนอก็คือ กลไกการปรับตัวของวรรณกรรมเพื่อชีวิตนั้นนำไปสู่วรรณกรรมประเภทใหม่ในทศวรรษ 2520 ก็คือ วรรณกรรมสร้างสรรค์⁸ ซึ่งกลายเป็นประเภทของวรรณกรรมที่มีบทบาทสำคัญในแวดวงวรรณกรรมมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่พิเชฐกล่าวว่า

⁸ วรรณกรรมสร้างสรรค์ของไทยนั้นเป็นทั้งแนวคิดและรูปแบบของวรรณกรรมที่เกิดขึ้นช่วงต้นของทศวรรษ 2520 หลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับ ๖ รางวัลทางวรรณกรรมในช่วงทศวรรษ 2520 ที่สถาปนามาตรฐานในการสร้างและเสถียรภาพวรรณกรรมขึ้นมาใหม่บนมาตรฐานแบบปัญญาชนกระแสหลักซึ่งมีบทบาทในสังคมและแวดวงวรรณกรรมไทยมากเนื่องจากบรรดานักเขียนและปัญญาชนกลุ่มสังคมนิยมและเพื่อชีวิตต่างกระจัดกระจายกันเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย มาตรฐานดังกล่าวนั้นเป็นการประนีประนอมคุณค่าระหว่างการนำเสนอความขัดแย้งในสังคมแบบวรรณกรรมเพื่อชีวิตและการประเมินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์แบบวรรณกรรมจารีตที่ให้ความสำคัญ

วาทกรรมวรรณกรรมเพื่อชีวิตสามารถดูดซับวาทกรรมสังคมนิยมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของตัวเอง กระทั่งกลายร่างเป็นวรรณกรรมสร้างสรรค์ที่ยังสามารถรักษาอุดมการณ์ต่อต้านทุนนิยมและ อุดมการณ์สร้างสรรค์สังคมเอาไว้ได้ ขณะเดียวกันก็ยังสามารถยกระดับตัวเองขึ้นมาเป็นงาน ศิลปะในนามศิลปะวรรณกรรมเพื่อตอบโต้ข้อวิจารณ์เรื่องความหยาบกระด้าง

(2550, น. 252)

ข้อเสนอของพิเชฐที่ว่าวรรณกรรมเพื่อชีวิต “แปลงร่าง” กลายเป็น “วรรณกรรมสร้างสรรค์” อันเนื่องมาจากกลไกการปรับตัวของวรรณกรรมเพื่อชีวิตและความสามารถในการดูดซับเอาวาทกรรมทางด้าน วรรณกรรมชนิดอื่น ๆ มารับใช้เป้าหมายของวรรณกรรมเพื่อชีวิตนั้นเป็นความพยายามในการอธิบายพลังทาง สังคมของ “วรรณกรรมสร้างสรรค์” ที่เกิดขึ้นในตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา กล่าวคือวรรณกรรมเพื่อ ชีวิตยังคงมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมของนักเขียนอยู่โดยเฉพาะในประเด็นทางสังคม เนื่องจากวรรณกรรมสร้างสรรค์นั้นยังมีบทบาททางสังคมในลักษณะที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ระบบทุนนิยมที่ กดขี่ขูดรีดผู้คนในสังคมรวมถึงอุดมการณ์ในการสร้างสรรค์สังคม ผู้เขียนเห็นว่าข้อเสนอเช่นนี้สอดคล้องกับ ข้อสังเกตของสุชาติที่เสนอว่าความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 นั้นอยู่บน “แรงเฉื่อยของ เพื่อชีวิต” และยังแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเพื่อชีวิตนั้นเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ หรือ อยู่ร่วมกับแนวคิดอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

วิทยานิพนธ์เรื่อง “วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539” ของ ชนิดตา โชติช่วง เป็นงานที่พยายามชี้ให้เห็นบทบาทของแนวคิด “ประชาสังคม” ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย ช่วงทศวรรษ 2530 ชนิดตาพยายามอธิบายว่าเรื่องสั้นจำนวน 62 เรื่องที่ใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษานั้นได้ แสดงให้เห็นบทบาทของ “วาทกรรมการพัฒนา” ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและหมู่บ้านในชนบทไทย โดยวาท กรรมการพัฒนาเป็นตัวการที่ทำให้คุณค่าและความดีงามของชุมชนถดถอยลงไป ผลกระทบจากวาทกรรม การพัฒนาดังกล่าวทำให้งานเขียนเหล่านี้ตอบโต้ด้วยการเสนอการต่อต้านขัดขืนผ่านแนวคิดทางเลือกแนว ประชาสังคมซึ่งมี 2 แนวทางหลักคือ แนวทางวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญและเข้าใจในระบบคุณค่าของ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังไม่ถูกทำลายจากกระแสทุนนิยม และแนวทางการเมืองภาคประชาชนที่ เข้มแข็งขึ้นพร้อม ๆ กับขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยในทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นผลของการเกิด

กับเทคนิคการประพันธ์และความงดงามอลังการทางด้านภาษา นั่นคือ วรรณกรรมนั้นยังเป็นเครื่องมือในการสะท้อนปัญหา สังคมรวมถึงวิพากษ์วิจารณ์สังคม แต่ต้องนำเสนอความงามทางด้านศิลปะการประพันธ์เอาไว้อย่างแยบยลด้วย ในแง่หนึ่งก็อาจ พิจารณาได้ว่า กำเนิดของวรรณกรรมสร้างสรรค์นั้นแท้จริงเป็นปรากฏการณ์ในการวิพากษ์วิจารณ์วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่มุ่ง นำเสนอแต่ปัญหาสังคมและวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างรุนแรงจนละเลยคุณค่าทางด้านศิลปะของการประพันธ์ รายละเอียด โปรดดูต่อใน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2558). “บทบาทของรางวัลวรรณกรรมต่อการสร้างและการเสพวรรณกรรม” ใน อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง. (พิมพ์ครั้งที่ 2 ปรับปรุงใหม่). อ่าน หน้า 35-42. และ นพพร ประชากุล. 2552. “สังคมไทยกำลังทำอะไรกับ วรรณกรรมสร้างสรรค์” ใน ยอดอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม. 2 เล่ม.อ่าน. หน้า 205-210

ความตระหนักถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคม อันก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นพลังทางสังคมขึ้นมา (2555)

ข้อเสนอที่น่าสนใจของชนิดตาประการหนึ่งก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นก่อให้เกิดพลังทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่มากขึ้น การนำเสนอภาพแทนปัญหาสังคมในวรรณกรรมจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแต่การขุดรื้อที่สัมพันธ์กับการเมืองและเศรษฐกิจหรือชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเท่านั้นเพราะปัญหาสังคมร่วมสมัยส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างมากกว่า กรอบคิดเรื่องประชาสังคมจึงเป็นสิ่งที่สามารถทำความเข้าใจและอธิบายการรวมกลุ่มของประชาชนในการต่อสู้กับนโยบายรัฐและนายทุนได้มากกว่ากรอบคิดแบบลัทธิมาร์กซ์ นักเขียนจึงได้รับอิทธิพลทางความคิดและประสบการณ์จากกรอบคิดและการเคลื่อนไหวทางสังคมตามกรอบคิดประชาสังคม จึงมีการถ่ายทอดเนื้อหาด้วยกลวิธีใหม่ ๆ ดังนั้น เรื่องสั้นในช่วงทศวรรษ 2530 นั้นได้เปลี่ยนแปลงจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตสู่วรรณกรรมแนวคิดประชาสังคม (2555, น. 170-171) การต่อสู้ทางสังคมเกิดขึ้นในพื้นที่แบบใหม่และไม่ใช่เป็นการต่อสู้ทางชนชั้น หากแต่เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในทศวรรษ 2530 ที่ชนิดตาเสนอก็คือขบวนการประชาสังคมซึ่ง “เป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์ ปกป้องวิถีการดำเนินชีวิตและสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองที่ตนมี ด้วยการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน สร้างขีดจำกัดให้รัฐมากกว่ามุ่งสลายรัฐ” (ชนิดตา โชติช่วง, 2555, น. 134-135) ดังนั้นนักเขียนในทศวรรษ 2530 จึงพยายามสะท้อนภาพแทนของการต่อสู้ของประชาชนโดยเฉพาะชุมชนในชนบทด้วยการกระตุ้นให้เกิดการตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพและศักยภาพที่ตนเองมีเพื่อสร้างกติกาชุดใหม่ในสังคมและต่อรองผลประโยชน์ของชุมชน

ข้อเสนอของชนิดตานี้ไม่แตกต่างจากข้อเสนอของพิเชฐในลักษณะที่ว่า วรรณกรรมเพื่อชีวิตนั้นมีการ “เปลี่ยนแปลง” หรือหากใช้คำของพิเชฐก็คือ “แปลงร่าง” จากวรรณกรรมเพื่อชีวิตไปสู่วรรณกรรมในรูปแบบอื่น ๆ ผู้เขียนเห็นว่าแม้ว่าทั้งพิเชฐและชนิดตามีจุดร่วมกันประการหนึ่งก็คือ วรรณกรรมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2520 แม้จะความแตกต่างในเรื่องของรูปแบบและกลวิธีในการนำเสนอแต่จุดร่วมทางด้านสังคมนั้นแทบจะไม่แตกต่างกัน นั่นคือการนำเสนอปัญหาในสังคม แต่เท่าที่ในการนำเสนอปัญหาสังคมดังกล่าวนั้นแตกต่างไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตเพราะนักเขียนไม่ได้เสนอว่าต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม หรือช่วงชิงอำนาจจากรัฐเพื่อสร้างสังคมใหม่ที่ปราศจากการกดขี่ขูดรีด แต่เป็นการ “แสดงภาพของปัญหา” โดยเฉพาะนักเขียนในทศวรรษ 2530 ที่ชนิดตา เสนอว่า “การเสนอภาพเลวร้ายของคนชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาถือได้ว่าเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐจากนักเขียน ที่เสมือนเป็นเสียงหนึ่งของคนในสังคมชนบทที่ถูกปิดกั้นให้เป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาได้คัดค้านวาทกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น” (2555, น. 172)

ผู้เขียนเห็นว่าการนำเสนอภาพอันเลวร้ายเพื่อให้เกิดความตระหนักในสิทธิ เสรีภาพและศักยภาพของชุมชนในชนบทนั้นไม่อาจเป็นพลังที่เพียงพอในการต่อสู้ได้ เพราะอำนาจรัฐและระบบทุนนิยมก็ยังคงดำรงอยู่ในชุมชนชนบท ผู้เขียนจึงเห็นว่าข้อเสนอของทั้งพิเชฐและชนิดตาเรื่องการต่อสู้ทางสังคมผ่านวรรณกรรมในบริบทใหม่ในช่วงทศวรรษ 2530 เช่น การเปลี่ยนแปลงจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตไปสู่วรรณกรรมสร้างสรรค์และ

วรรณกรรมที่มีแนวคิดประชาสังคมเป็นไปได้เพียงแค่การประนีประนอมกับอำนาจรัฐและทุนนิยมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้หากพิจารณาเรื่องสั้นในทศวรรษ 2530 จำนวนหนึ่งผู้เขียนเห็นว่านักเขียนไม่เพียงประนีประนอมกับอำนาจรัฐและทุนนิยมเท่านั้น แต่นักเขียนมีท่าทีแบบอนุรักษ์นิยมเมื่อต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ด้วยการกลับไปทบทวนความสำคัญของสถาบันทางสังคมในอดีตในลักษณะของการโหยหาอดีตและเชื่อมโยงตัวตนของผู้คนในปัจจุบันกับ “คุณค่า” ในอดีตซึ่งผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม สิ่งที่คุณเขียนพยายามนำเสนอในบทความความขึ้นนี้ก็คือผลงานวรรณกรรมของนักเขียนไทยในทศวรรษ 2530 จำนวนหนึ่งมีท่าทีและลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิดอนุรักษ์นิยมที่พยายามอธิบายให้เห็นความสำคัญของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่มีความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เครื่องมือในการยึดโยงผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน นำมาซึ่งสังคมที่ปกติสุข และยังเป็นตัวตนที่สำคัญของชุมชนชนบทอีกด้วย

ทุนนิยมและผลกระทบต่อชุมชนในชนบท

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับสังคมไทยของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ในทศวรรษ 2520 นั้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมไทยทั้งในเขตเมืองและชุมชนอย่างรวดเร็วเนื่องมาจากนโยบายส่งเสริมการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมของไทยเพื่อทดแทนการนำเข้าตามคำแนะนำของธนาคารโลกตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2520 ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงที่สุดประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียจนถูกขนานนามว่าเป็น “ประเทศอุตสาหกรรมใหม่” ในปี 2532 นักลงทุนในประเทศเอเชียตะวันออก (ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน) กำลังหาแหล่งลงทุนใหม่ ๆ ที่ต้นทุนในการผลิตต่ำกว่าประเทศของตน การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศจึงหลั่งไหลเข้ามาสู่ไทยและมีผลในการกระตุ้นอัตราการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเป็นอย่างมาก (2546, น. 179)

นอกจากนี้ ผาสุก และคริส ยังชี้แสดงให้เห็นอีกว่า GDP ของภาคเกษตรลดลงจาก 25.4 ในปี พ.ศ. 2523 เหลือ 12.8 ในปี พ.ศ. 2533 อัตราที่ลดลงอย่างรวดเร็วเช่นนี้เป็นผลมาจากผลกระทบทางลบของวิกฤตการณ์ราคาน้ำมัน ภาวะผันผวนของตลาด อัตราแลกเปลี่ยนสกุลเงินสำคัญ และนโยบายคุ้มครองอุตสาหกรรมของประเทศพัฒนาแล้ว (2546, น. 95) การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ก้าวกระโดดอย่างยิ่งตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาก่อให้เกิดปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ พอพันธ์ อูยานนท์ แสดงให้เห็นว่าปัจจัยของปัญหาความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้มีสาเหตุสำคัญอยู่สองประการ คือ ประการแรก การผลิตในภาคเกษตรอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ แรงงานในภาคอุตสาหกรรมมีผลิตภาพสูงกว่าแรงงานในภาคเกษตรถึง 8 เท่าในปี พ.ศ. 2523 แต่ใน พ.ศ. 2533 กลับเพิ่มขึ้นเป็น 16 เท่า ประการที่สอง นโยบายของรัฐบาลลำเอียงเข้าข้างคนเมืองเป็นสำคัญ เช่นการสนับสนุนภาคอุตสาหกรรมและให้สิทธิประโยชน์กับภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตร (2564, น. 205) ซึ่งหมายถึงนโยบายของรัฐนั้นให้ความสำคัญของเมืองมากกว่า ดังนั้นเมืองจึงเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่ภาคชนบทกลับถดถอยลง

นอกจากนี้ในงานของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์ ยังอธิบายต่อไปอีกว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ 2520 ส่งผลให้มูลค่าเพิ่มจากภาคอุตสาหกรรมคิดเป็นสองเท่าของภาคเกษตรกรรม สินค้าส่งออกจำนวนมากในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ล้วนเป็นสินค้าที่ผลิตขึ้นแบบอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า อิเล็กทรอนิกส์ ชิ้นส่วนรถยนต์ เครื่องประดับ ที่ดินบริเวณแถบรังสิตที่เคยเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวดั้งเดิมก็กลายเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร และสนามกอล์ฟ เกือบทั้งหมดความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับเมืองเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง ผู้ประกอบการและผู้เกี่ยวข้องในภาคอุตสาหกรรมมองชนบทเป็นแหล่งวัตถุดิบและเป็นแหล่งที่มาของแรงงานราคาถูกที่จะเอามาใช้ในอุตสาหกรรม (2546, น. 96) จะเห็นได้ว่าการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุนนิยมนั้นเกิดขึ้นในเมืองและไหลล้นไปสู่ชนบท

จากการศึกษาชาวนาในชุมชนชนบทของอีสาน สมชัย ภัทรธนานันท์ ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนชนบทอีสานประสบกับความเปลี่ยนแปลงสำคัญในช่วงทศวรรษ 2520 เมื่อชุมชนส่วนใหญ่เข้าถึงไฟฟ้า แม้ว่าไฟฟ้าจะเข้าสู่ชนบทอีสานเมื่อต้นทศวรรษ 2510 นี้ แต่เมื่อถึงปี 2531 สามในสี่ของครัวเรือนอีสานมีไฟฟ้าใช้ และการมีไฟฟ้าใช้ของชุมชนชนบทอีสานนั้นเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงชนบทในยุคสมัยใหม่ วิถีชีวิตของคนในชนบทเปลี่ยนแปลงในมิติที่ไม่เคยเป็น นั่นคือ ไฟฟ้าได้กัดเซาะความเป็นชาวนาของคนชนบทอย่างถึงราก การมีไฟฟ้าทำให้ชาวชนบทสามารถเรียนรู้สังคมนอกหมู่บ้านโดยการติดตามข่าวสารและวิถีชีวิตของชาวเมือง ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในยามค่ำคืน “แม้ว่าในทางกายภาพ หมู่บ้านในยุคนี้จะแตกต่างจากเมืองอย่างเห็นได้ชัด แต่ในแง่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ แบบแผนการบริโภค และรสนิยมของผู้คนกลับคล้ายคลึงกันมากขึ้นเรื่อย ๆ” (2555, น. 131-132) แม้ว่าการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่จะช่วยให้คนในชนบทมีเครื่องมือในการสื่อสารที่มากขึ้น ช่วยให้ระยะเวลาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มากขึ้น แต่ปัญหาที่มากับการขยายตัวของระบบทุนนิยมและการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่ก็มีมากขึ้นเช่นเดียวกัน

ผลกระทบจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่ล้นจากเมืองมาสู่ชุมชนชนบทนั้นก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมขึ้นมากมายดังปรากฏในการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ ซึ่งศึกษาชุมชนท่าเกวียน ในอำเภอเสนา จังหวัดอยุธยา ยศ เสนอว่าชุมชนท่าเกวียนเดิมทีนั้นเป็นชุมชนที่พึ่งพาธรรมชาติในการผลิต ต่อมาเมื่อความเจริญแบบเมืองขยายตัวเข้ามาในชุมชน วิถีของชุมชนเริ่มได้รับกระทบอย่างรุนแรง โรงงานขนาดใหญ่เกิดขึ้นมากมายทำให้ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนมือและมีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อสร้างโรงงานและบ้านพักคนงานเพิ่มมากขึ้น ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะได้ประโยชน์จากการทำธุรกิจบ้านเช่าและทำงานรับจ้างกับโรงงานแต่ก็เป็นการปิดกั้นการอพยพแรงงานในท้องถิ่นไปสู่ภายนอก การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมยังส่งผลให้แรงงานจากภายนอกอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในชุมชนท่าเกวียนเป็นจำนวนมาก (2539, น. 16) ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่ขยายตัวมากขึ้นรวมทั้งการอพยพย้ายถิ่นจากแรงงานภายนอกเข้ามาทำงานในชุมชนของชุมชนท่าเกวียนก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมากมายอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวของเมืองและระบบทุนนิยมเข้าไปในชุมชนชนบทนั้นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมอย่างรุนแรง นั่นคือ

ชาวท่าเกวียนเริ่มประสบปัญหาน้ำเน่า อากาศเสีย คนหนุ่มสาวทิ้งผืนนาหลังไหลเข้าสู่ประตูโรงงานเพิ่มขึ้น ขยะมูลฝอยและอุบัติเหตุเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนั้น ยังมีปัญหาทางสังคมเพิ่ม

มากขึ้น เช่น ปัญหาความแตกแยกในครอบครัว พ่อแม่ทิ้งลูกไปทำงาน ปัญหายาเสพติด ปัญหาทางเพศ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการเพิ่มขึ้นของอบายมุข เช่น บ่อน โด๊สสนึก สำนักของความเป็นชุมชนเริ่มลดน้อยถอยลง สถาบันชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน วัด และกลุ่มสังคมต่าง ๆ ในรูปแบบเดิมเริ่มสั่นคลอนและไม่อาจตอบสนองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ความแปลกแยกระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่เริ่มรุนแรงขึ้นตามลำดับ

(2539, น. 16)

นอกจากนี้ ยศ มีความเห็นว่าเห็นว่าการขยายตัวของเมืองและระบบทุนนิยมเข้ามาในชุมชนชนบทอย่างท่าเกวียนนั้นก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมในภาพรวม คือ

สังคมชานากำลังล่มสลาย เศรษฐกิจของชุมชนกำลังล้มละลาย วัฒนธรรมชานาซึ่งเป็นชีวิตของชาวบ้านกำลังสูญสลาย วิถีชีวิตของชุมชนกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมของสังคมเมืองกำลังคุกคามความอยู่รอดของหมู่บ้านอย่างหนัก จนชาวบ้านสูญเสียการพึ่งพาตัวเอง และต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกและโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น ชาวบ้านสับสนต่ออนาคตของตัวเอง จากที่เคยยิ้มแย้มแจ่มใสก็กลายเป็นความเครียด ทุกคนกลายเป็นหุ่นยนต์ที่ต้องทำงานแข่งกับเวลา อาหารถูกและอาหารสำเร็จรูปมีความสำคัญขึ้น ระบบการแข่งขันเข้ามาแทนความร่วมมือ การว่าจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่การเอาแรง น้ำเงินเข้ามาแทนน้ำใจ

(2539, น. 87)

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทอันเนื่องมาจากผลกระทบของการขยายตัวของทุนนิยมนั้นเป็นแรงผลักดันให้นักเขียนไทยจำนวนหนึ่งในการสร้างสรรค์ผลงานออกมา พวกเขาพยายามเสนอตัวเป็นปากเสียงให้กับชาวบ้านที่ถูกกดขี่ขูดรีด อีกทั้งยังพยายามเสนอว่าระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เป็นรากฐานอันมั่นคงของชนบทนั้นถูกทำลายอย่างไรจากระบบทุนนิยม ยิ่งไปกว่านั้นนักเขียนเหล่านี้ยังตระหนักว่าระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวและวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นสามารถเป็นพลังในการต่อสู้กับระบบทุนนิยมที่กำลังลดทอนและทำลายคุณค่าที่พึงมีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ได้อีกด้วย

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนที่ถูกระบบทุนนิยมทำลาย

ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมโดยเฉพาะในชุมชนชนบท เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสิ่งที่จัดวางระบบความสัมพันธ์และสถานะของผู้คนแต่ละกลุ่มในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสิ่งที่กำหนดว่าในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนนั้นควรมีระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างไรโดยยึดหลักความต่อเนื่องที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ขนบธรรมเนียมประเพณีจะเป็นตัวกำหนดว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำและให้เหตุผลด้วยว่าเพราะอะไร ซึ่งเป็นเหตุผลที่อ้างอิงมาจากโลกทัศน์ของศาสนาและภูมิปัญญาในชุมชน การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นสิ่งที่ให้

ความมั่นคง แน่นนอนและปลอดภัยแก่ผู้คนในชุมชน หน้าที่ของชนบธรรมนิยมประเพณีในการจัดระเบียบแบบแผนในสังคมนั้นยังเป็นที่ไม่ได้ปรากฏตัวอย่างเด่นชัดอีกด้วย สอดคล้องกับที่ พัทยา สายหู กล่าวไว้ว่า

แบบอย่างชนบธรรมนิยมประเพณีหรือวัฒนธรรม ซึ่งควบคุมการกระทำแทบทุกอย่างของชีวิต ตั้งแต่ตื่นจนหลับ ตั้งแต่เกิดจนตาย ที่เรากระทำตาม ๆ กันไปโดยไม่รู้สึกตัวนี้ แท้ที่จริงก็คือพลังอำนาจของกลุ่มหรือสังคมที่มีอยู่เหนือตัวบุคคล บังคับให้บุคคลทำตามแบบอย่างร่วมของกลุ่ม แต่บุคคลไม่ค่อยรู้สึกถึงพลังของการควบคุมบังคับนี้

(2529, น. 22-23)

นอกจากนี้ชนบธรรมนิยมประเพณียังเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนเพื่อยืนยันตัวตนของผู้คนและชุมชน อัตลักษณ์จะแสดงให้เห็นถึงตัวตนและความแตกต่างของชุมชน อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่กำหนดการแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของบุคคลในแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตามอัตลักษณ์ของชุมชนนั้นมีลักษณะที่เป็นพลวัตเนื่องจากอัตลักษณ์ของชุมชนก่อตัวขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก อัตลักษณ์ของชุมชนจึงมีลักษณะที่เลื่อนไหลไปตามบริบทของเวลาและสถานที่ ด้วยเหตุนี้ชนบธรรมนิยมประเพณีจึงเป็นเครื่องยืนยันตัวตนของชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นจุดยืน ความรู้สึกนึกคิดของชุมชนและยังเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

นักเขียนในทศวรรษ 2530 จำนวนหนึ่งตอบสนองต่อปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทด้วยการพยายามชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของสถาบันทางสังคมในอดีตในฐานะรากเหง้าที่หล่อหลอมค่านิยมและโลกทัศน์ของผู้คนในสังคมเอาไว้ อีกทั้งยังเป็นรากฐานของระบบศีลธรรมและความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อกัน รากเหง้าและรากฐานเช่นนี้กำลังถูกทำลายลงไปในยุคสมัยใหม่ที่ระบบทุนนิยมมีบทบาทต่อผู้คนทั้งในด้านโลกทัศน์และวิถีชีวิต ประเด็นที่น่าพิจารณาต่อมาก็คือ สังคมในอุดมคติของนักเขียนไทยทศวรรษ 2530 ดังกล่าวนั้นเป็นสังคมที่ “ย้อน” กลับไปหาคุณค่าและความงามที่ดำรงอยู่ในอดีต แม้ว่าจะไม่ได้มีสำนึกของการรื้อฟื้น แต่การกลับไปสัมผัสและเผชิญหน้าเพื่อซึมซับเอาความรู้สึกของอดีตนั้นอาจสะท้อนให้เห็นถึงสภาวะกลับไม่ได้ไปไม่ถึง นั่นคือการตระหนักได้ว่าไม่อาจกลับไปรื้อฟื้นอดีตให้กลับมาดังเดิม ในขณะเดียวกันสภาวะปัจจุบันก็ไม่มี ความมั่นคงและปลอดภัยตลอดจนไม่อาจคาดหวังอนาคตที่ดีกว่าเดิมได้ ดังนั้นการกลับไปหาคุณค่าแบบเดิมจึงเป็นไปในลักษณะของการซึมซับอารมณ์ความรู้สึกของ “ตัวตน” ดังเดิมที่เคยดำรงอยู่ในอดีต ซึ่งเป็นการกลับไปค้นพบและเผชิญหน้ากับ “ตัวตน” ของปัจเจกบุคคลที่ดำรงอยู่ในลักษณะของอารมณ์ความรู้สึกและสำนึกในอดีต เรื่องสั้นในกลุ่มนี้ที่ผู้เขียนจะยกตัวอย่างมาวิเคราะห์ได้แก่ “น้ำตก” (2536) ของ กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ และ “เจ้านกกระเจิบ” (2535) ของ ชัชวาลย์ โคตรสงคราม

เรื่องสั้นเรื่อง “น้ำตก” ของกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นปมขัดแย้งระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของสถาบันที่เกี่ยวกับชนบธรรมนิยมประเพณีกับการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ปมขัดแย้งอย่างหนึ่งในเรื่องสั้นเรื่องนี้คือความขัดแย้งระหว่าง “โนรา” ในฐานะภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของภาคใต้กับระบบทุนนิยมที่ขยายตัวมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อวิถี

ชีวิตและโลกทัศน์ของผู้คนในชุมชนชนบทอย่างรุนแรง ส่งผลให้มรดกทางวัฒนธรรมซึ่งกลายเป็นตัวตนที่สำคัญอย่างโนรากลีบกลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่งในระบบทุนนิยม ปมขัดแย้งดังกล่าวส่งผลสะท้อนอย่างรุนแรงต่อตัวละครในเรื่องโดยเฉพาะความไม่มั่นคงทางจิตใจของตัวละคร

โนราถือเป็นจิตวิญญาณที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนใต้ พิธีกรรมของโนรานั้นผูกพันอยู่กับความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษที่สามารถให้คุณให้โทษและยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติตัวและดำเนินชีวิตแก่ผู้ฝึกโนราได้ ดังนั้นโนราจึงเป็นเหมือนสถาบันทางสังคมที่สัมพันธ์กับอดีต มีคุณค่าและความดีงามที่ปฏิบัติสืบต่อกันในชุมชน เป็นมาตรฐานทางศีลธรรมให้กับผู้คน โนราจึงเป็น “แก่นสาร” อย่างหนึ่งของระบบคุณค่าในชีวิตของคนใต้ เป็นรากฐานของชุดศีลธรรมจริยธรรมที่สั่งสมกันมา “ภายในชุมชน” นภสม นิจรันดร์ อธิบายความสำคัญของโนราในภาคใต้ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่าง การแสดง พิธีกรรม ตำนานและวิถีชีวิต ตำนานโนรานั้นมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนใต้ในฐานะตัวตนของคนใต้ ดังที่กล่าวว่า “ความสำคัญของตำนานโนราจึงไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมใต้ในวงกว้างเท่านั้น หากยังเป็นปรากฏการณ์ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ ค่านิยม ระบบคิดอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตโดยรวมของคนใต้อีกด้วย” (2550, น. 164)

“น้ำตก” เป็นเรื่องของ “ผม” ซึ่งเป็นนักเขียนที่ย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งเพื่อเขียนหนังสือ ณ หมู่บ้านแห่งนี้ “ผม” ได้พบกับ “หล่อน” ผู้ประกอบอาชีพเป็นโนราเช่นเดียวกับครอบครัวของ “ผม” ที่มีสายเลือดของโนราคือ ตาและแม่ของ “ผม” นั่นเอง ในเรื่องสั้น “หล่อน” อาศัยอยู่อีกฝั่งหนึ่งของลำธารและมักจะแวะเวียนมาหา “ผม” อยู่บ่อย ๆ ตัวละคร “ผม” เริ่มมีความสนใจในตัว “หล่อน” มากขึ้นไม่ใช่เพราะความใกล้ชิดที่ “หล่อน” แวะเวียนมาหาและชวนคุยอยู่บ่อยครั้ง แต่เพราะความเป็นโนราของ “หล่อน” ดังนั้นสิ่งที่เชื่อมโยง “ผม” กับ “หล่อน” ในเรื่องสั้นก็คือ ความเป็นโนรา แต่ในขณะเดียวกันความเป็นโนราก็กลายเป็นความขัดแย้งที่สำคัญของทั้งตัวเรื่องและภายในจิตใจของตัวละคร “ผม”

ความขัดแย้งดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะทัศนคติที่มีต่อโนราของ “ผม” กับ “หล่อน” นั้นไม่ตรงกัน นั่นคือ “หล่อน” มองโนราในฐานะ “อาชีพ” หนึ่งที่ใช้ในการเลี้ยงปากท้องและทำมาหากิน แต่ “ผม” นั้นมองโนราในฐานะภูมิปัญญาและมรดกตกทอดทางปัญญาที่สำคัญของสังคม การเป็นโนราสำหรับ “ผม” จึงไม่ได้เป็นเพียงอาชีพหนึ่ง แต่เป็นจิตวิญญาณที่สำคัญของผู้คนและชุมชน ดังนั้นความคาดหวังที่ “ผม” มีต่อความเป็นโนราจึงหมายรวมถึงวิถีในชีวิตประจำวันของคนที่เป็นโนราซึ่งจะต้องสอดคล้องและสัมพันธ์อยู่กับแบบแผนที่โนราควรปฏิบัติ ดังที่ “ผม” เคยได้เห็นว่าตาของเขานั้นประพฤติและปฏิบัติตนอย่างงดงามเพื่อธำรงรักษาคุณค่าของขนบธรรมเนียมประเพณีเอาไว้ ดังที่ “ผม” กล่าวว่า “ตาได้ลงแรงปักดำข้าวกล้าในผืนนาศิลปะอย่างมากมายมหาศาลแล้ว คุณค่าแห่งงานดังกล่าวชูรวงทองใส่ออยู่ในวิญญาณให้คนรุ่นหลังได้เก็บเกี่ยว” (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 369) การอุทิศตัวเองเพื่อโนราของตานั้นเป็นมรดกทางอัตลักษณ์ที่ส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจและโนราของตานั้นยังมีความสำคัญต่ออัตลักษณ์ของชุมชนที่ผู้คนที่ต้องช่วยกันรักษาตัวอย่างคือ “นิ้วเรียวยาวของตาไม่เคยจับจอบ ทั้งคงไม่มีใครยอมให้เป็นเช่นนั้นด้วย ในเมื่อนั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความล่มสลายของหมู่บ้าน” (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 369) “นิ้วเรียวยาว” ที่ไม่เคยจับจอบและไม่มี

ใครยอมให้จับนั้นแสดงให้เห็นว่าการรักษาความเป็นโนราของ “ตา” มีความสำคัญมาก เพราะโนราเป็นสิ่งที่ยืนยันอัตลักษณ์ของชุมชน และหากนี้วันนี้อันตรายของตาไม่เรียวยาวหรือคงความสวยงามเอาไว้ก็อาจหมายถึงอัตลักษณ์ของชุมชนชนบทนั้นกำลังล่มสลายเพราะไม่มีใครสามารถดำรงตนในฐานะโนราของหมู่บ้านได้เหมือนอย่าง “ตา” ของผมเป็น

ความใกล้ชิดที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจากการไปมาหาสู่กันของ “ผม” กับ “หล่อน” กลายเป็นความอดัดคับข้องใจของตัวละคร “ผม” เมื่อ “หล่อน” ค่อย ๆ เผยให้เห็นว่าแท้จริงแล้ว “หล่อน” ไม่ได้คำนึงถึงคุณค่าของโนราที่ยึดโยงอยู่กับตัวตนและอดีตอันเรืองรองของผู้คนและชุมชนมากไปกว่าการหารายได้เพื่อจุนเจือตัวเองและครอบครัว ดังที่ “หล่อน” บอกกับ “ผม” ว่า “เดี๋ยวนี้หาไม่ได้สินะหาร้อย ฟังไม่รับหรอก” (กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 369) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “หล่อน” ได้ละทิ้งคุณค่าที่สำคัญของโนราในฐานะจิตวิญญาณ ภูมิปัญญาของผู้คนและสังคมให้กลายเป็นเพียงสินค้าที่ซื้อขายได้ ความรู้สึกนึกคิดและความสนใจในตัว “หล่อน” ของ “ผม” จึงแปรเปลี่ยนไปจากเดิม

การเผชิญหน้ากับ “หล่อน” จึงเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความขุ่นข้องหมองใจแก่ “ผม” อยู่ตลอดเวลา ผู้เขียนเห็นว่า เป็นเพราะ “ผม” นั้นมีความคาดหวังที่จะให้ “หล่อน” เป็นภาพแทนที่สมบูรณ์ของอดีตหรือช่วงเวลาในอดีตของ “ผม” เนื่องจาก “หล่อน” เป็นโนราเช่นเดียวกับแม่และตาของ “ผม” อีกทั้ง “หล่อน” ยังได้โอกาสในการสืบทอดความเป็นโนรามามากจากครอบครัวของเธอด้วย แต่ “หล่อน” นั้นไม่อาจเป็นได้อย่างที่ “ผม” ต้องการ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ “หล่อน” มาหา “ผม” แต่แต่งกายด้วยชุดที่ทันสมัยต่างจากทุกครั้งที่เราจะมักจะแต่งกายแบบ “ชาวบ้าน” ดังที่ “ผม” กล่าวว่า

ทุกครั้งผมเคยเห็นหล่อนในชุดผ้าปาเต๊ะ เสื้อแขนกระบอกติดระบายลูกไม้ ผมหยักศกปล่อยสายลงเคลียไหล่ แต่วันนั้นหล่อนแต่งกายทันสมัย เสื้อเชิ้ตคอปกปลายดอกไม้ เสริมช่วงบนด้วยผ้าชีฟอง กางเกงขาตรงผ้ามันบางสีดำ รวบผมไปผูกไว้ด้านหลังด้วยลูกไม้ผืนบาง สวมแว่นกันแดดสีชา กรอบแว่นโตสีฉูดฉาด ผัดหน้าบาง ๆ ดูหล่อนอ่อนลงกว่าเดิมอีกสี่ปี...

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 347)

ความรู้สึกของ “ผม” เมื่อได้เห็น “หล่อน” แต่งกายฉูดฉาดแบบคนสมัยใหม่คือความรู้สึกผิดหวัง นอกจากนี้ ในตอนที่ “ผม” ไปบ้านของ “หล่อน” เขารู้สึกประหลาดใจที่บ้านของ “หล่อน” ผู้ซึ่งเป็นโนรานั่นไม่มีอะไรบ่งชี้ถึงความเป็นโนราอยู่ในบ้านเลย ดังที่ “ผม” กล่าวว่า

เมื่อครั้งข้ามไปบ้านหล่อน ผมผิดหวังที่ไม่เห็นสิ่งแสดงถึงความเป็นโนราอยู่ในบ้านเลย ผมหวังได้เห็นเทริดหรือหางหงส์วางอยู่หลังตู้ ที่บ้านตา- ทั้งสองสิ่งนี้คือจุดสะดุดตาเมื่ออย่างเท่าเข้าไป หรืออาจเพราะหล่อนเป็นเพียงนางรำซึ่งคณะโนรามาช้าจางวานอีกที?— แต่อย่างน้อย หล่อนก็น่าจะมีเสื้อลูกปัดหรือกำไลมือกำไลเท้าอยู่บ้าง

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 357)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า “ผม” นั้นมีความคาดหวังในตัว “หล่อน” มาก ในฐานะที่ “หล่อน” เป็น โнора “หล่อน” ควรจะมีวิถีชีวิตตลอดจนโลกทัศน์อย่าง “นอรา” ที่ดีควรจะเป็น เช่น ตาและแม่ของ “ผม” นั้นเอง เนื่องจากโนรานั้นเป็นการแสดงที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของคนภาคใต้ นอกจากนี้โนรายังมีบทบาทในฐานะที่เป็นรากฐานสำคัญของค่านิยมและโลกทัศน์ของคนภาคใต้ “หล่อน” จึงไม่เป็นเพียงโนราหรือนักแสดงโนราเท่านั้นแต่ยังเป็น “ภาพแทน” ของคนในภาคใต้อีกด้วย ดังนั้น “ผม” จึงรู้สึกว้า จิตวิญญาณและตัวตนของคนภาคใต้ที่ผูกโยงอยู่กับโนรานั้นกำลังจะถูกทำลายลงไป เนื่องจาก “ผม” นั้นเชื่อมโยง “ตัวตน” ของตนเองในฐานะคนภาคใต้อยู่กับโนรา เมื่อวิถีชีวิตแบบโนราในตัวของ “หล่อน” ไม่ใช่วิถีชีวิตที่คาดหวังจึงเกิดความรู้สึกสูญเสีย “อัตลักษณ์” หรือ “ตัวตน” ของตนเอง เพราะ “หล่อน” ในฐานะภาพแทนของคนภาคใต้ได้สูญเสียคุณค่าของความเป็นคนใต้ไปแล้ว ทั้งนี้เพราะวิถีปฏิบัติแบบเดิม กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความสำคัญ โนรากลายเป็นเพียงอาชีพในการร้องรำทำเพลงไม่ใช่จิตวิญญาณและตัวตนของ คนในภาคใต้อีกต่อไป ดังที่ “ผม” กล่าวไว้

สายเลือดโนราซึ่งถ่ายทอดมาสู่ร่างหล่อหน้าจางดำรงค่าอยู่ในราคาซื้อขาย ผู้คนซึ่งในสำนักเกิด
 ฤทธิพลจิต เมื่อได้จับจ่ายเงินทองซื้อหามาแล้วก็ไม่ติดใจสงสัยใด ๆ อีก...ผมหัวนโหวขึ้นมา
 เมื่อคิดถึงว่า คุณค่าซึ่งสร้างส่งสมมาแต่ยุคอดีตอยู่ใกล้ชิดเราเหลือเกิน ใกล้กระทั่งยังสามารถ
 ใช้เงินทองซื้อหาได้เมื่อเกิดอารมณ์ฉุนเฉียว คล้ายเป็นอารมณ์ซึ่งเราพอใจสวมใส่อยู่ชั่วครู่ยาม
 แล้วไม่นานเราก็สลัดทิ้งเหมือนมันไม่มีคุณค่าพอที่พึงเก็บรักษาไว้ หรือกระทั่งอาจไม่มีใครคิด
 ทบทวนเลยว่า ความรู้สึกที่เราเชื่อมั่นนั้น จริงแท้แล้วเป็นเช่นไร?

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 369)

ความผิดหวังในความเป็นโนราของ “หล่อน” นั้นยังส่งอิทธิพลต่อการพิจารณาการแสดงของ “หล่อน” อีกด้วย เช่นในตอนที่ชุมชนจัดงานศพให้ช่างที่ตกภูเขาและตายในเวลาต่อมา ในพิธีฝังศพช่างจะมีการแสดงโนราซึ่ง “หล่อน” จะร่วมแสดงด้วย ในขณะที่ “หล่อน” กำลังร่ำรำ ความรู้สึกของ “ผม” นั้นก็มีทั้ง ตื่นตะลึงและผิดหวังดังที่กนกพงศ์พรธนาว่า

หล่อนซอยเท้าในลีลาเก็บตีนเตี้ยเคลื่อนออกหน้าโรงราวผีเสื้อโอบบินออกไป เม็ดฝนโปรยมา
อยู่กลางแสงไฟ เสียงทับฉับ หล่อนหวัดแขนทั้งสองขึ้นตั้งฉากเป็นท่าพาหลา ท่ารำของหล่อน
ข้างอ่อนซ้อย ผมกำฝ้าม่านนิ่งงัน สายลมบาง ๆ พัดวูบเข้ามาทางหลังโรง กลิ่นแป้งฝุ่นอบอวล
แทรกอยู่ในกลิ่นอายฝน หล่อนเปลี่ยนท่ามาเป็นกின்றร่อนรำ ซอยเท้าตีวงออกมาชิดม่าน
วาดแขนพลิกพลั่วตั้งนกยูงรำแพน ผมตะลึงมอกรอยยิ้มซึ่งราวได้ฉายฉานทั้งเนื้อตัว ทว่าใน
ท่อนแขนอันอ่อนซ้อย ผมไม่เห็นถึงความแข็งแกร่ง ทำให้ได้วิญญูญาณ

(กนกพงศ์ สงสมพันธุ์, 2539, น. 374)

ความรู้สึกของ “ผม” เมื่อได้ดูการร้ายรำโนราของ “หล่อน” แบ่งออกเป็นสองส่วน คือส่วนแรก “ผม” มีความประทับใจในลีลาการร้ายรำของหล่อน ที่มีความอ่อนช้อยจนทำให้ “ผมกำผ่านมานานึงงั้น” และมี

ความรู้สึก “ตะลึง” แต่เมื่อมีลมพัดผ่านมาจับหนึ่งกลับทำให้ “ผม” รู้สึกว่าในความอ่อนช้อยนั้นกลับไร้ความแข็งแกร่งซึ่งทำให้การร่ายรำของ “หล่อน” นั้น “ไร้วิญญาณ” ลมที่พัดวูบมาดังกล่าวนั้นมาจากด้านหลังโรงโนราอาจหมายถึงสิ่งที่มาเตือนสติ “ผม” ว่าสิ่งที่เห็นอยู่ตรงหน้า ถึงแม้จะมีความงดงามและความอ่อนช้อย แต่ก็เป็นการแสดงที่เกิดขึ้นจากการว่าจ้าง ไม่ใช่การแสดงที่เกิดขึ้นจากจิตวิญญาณของการเป็นโนราที่แท้จริง ดังนั้นแม้ว่าการร่ายรำจะอ่อนช้อยเพียงใดแต่ก็ไร้จิตวิญญาณ จะเห็นได้ว่าความรู้สึกของ “ผม” นั้นเป็นการ “สร้างภาพในอุดมคติ” (romanticize) ให้กับอดีตที่อาจจะดูเกินจริงเพราะการแสดงโนราก็คืออาชีพอย่างหนึ่งของคนสมัยก่อนที่ได้รับค่าจ้างเช่นเดียวกัน แต่สิ่งที่ทำให้ “ผม” รู้สึกผิดหวังนั้นเป็นเพราะ “หล่อน” ให้ความสำคัญกับค่าจ้างของการแสดงโนรามากกว่าการมีชีวิตตามครรลองของโนราที่ควรจะเป็นเช่นเดียวกับตาของ “ผม” คุณค่าของการเป็นโนราในความคิดของ “ผม” จึงเป็นเรื่องของวิถีชีวิตมากกว่าค่าจ้าง ความสำเร็จของวิถีชีวิตดังกล่าวนั้นก็คือการทำให้คุณค่าและตัวตนของชุมชนชนบทและสังคมยังคงดำรงอยู่ได้โดยไม่ถูกรบกวนจากระบบทุนนิยม

เรื่องสั้นเรื่อง “น้ำตก” ของ กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ นั้นได้ชี้ให้เห็นถึงสถานะของตัวละครที่ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงของสังคม จากสังคมที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นจุดยึดโยงความสัมพันธ์และเป็นรากฐานของระบบคุณค่าของผู้คนในสังคม ไปสู่สังคมสมัยใหม่ที่ขับเคลื่อนด้วยระบบทุนนิยม ด้วยการทำให้ “โนรา” ในฐานะขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีบทบาทสำคัญในสังคมกลายเป็น “สินค้า” อย่างหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้นำมาซึ่งความอึดอัดและความรู้สึกที่กลับไม่ได้ไปไม่ถึงของตัวละคร “ผม” ตัวตนของ “ผม” ในปัจจุบันนั้นถูกสั่นคลอน ดังจะเห็นได้จากอารมณ์ขุ่นมัวของ “ผม” ที่ปรากฏอยู่ตลอดเรื่อง ด้วยเหตุนี้ความทรงจำและอดีตของ “ผม” ที่มีต่อโนราและความเป็นโนราจึงเป็นความงดงามที่ยังคงดำรงอยู่และวนเวียนอยู่ในจิตใจของ “ผม” อยู่เสมอ และเขามีความต้องการที่จะกลับไปสัมผัสและเผชิญหน้ากับอดีตเพื่อยืนยันคุณค่าของ “ตัวตน” ของตนเองในอดีต แม้ว่าการยืนยันคุณค่า “ตัวตน” ของ “ผม” ในเรื่องสั้นจะเป็นการพูดถึง “ตัวตน” ในฐานะปัจเจกบุคคลแต่ปัจเจกบุคคลดังกล่าวนั้นก็ถูกนำเสนอในฐานะ “ภาพแทน” ของชุมชนที่ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดังนั้น การยืนยันคุณค่าของตัวตน (และรวมไปถึงชุมชน) เช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่ช่วยบรรเทาความคับข้องใจอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในปัจจุบัน

ส่วนเรื่องสั้นเรื่อง “เจ้านกกระจิบ” (2535) ของชัชวาลย์ โคตรสงคราม แสดงให้เห็นถึงการปะทะกันของความคิดสองแบบ คือ การยอมรับวิถีชีวิตและค่านิยมแบบสมัยใหม่กับการหวนกลับไปหาค่านิยมแบบเก่า แต่ความน่าสนใจของเรื่องสั้นเรื่องนี้คือการกลับหัวกลับหางกันของคนสองรุ่น คือ คนรุ่นเก่าที่แสดงออกผ่านตัวละครแม่ยอมรับวิถีชีวิตและค่านิยมของโลกสมัยใหม่ ในขณะที่คนรุ่นใหม่ก็แสดงออกผ่านตัวละครนกกะจิบมองเห็นคุณค่าและต้องการจะกลับไปหาค่านิยมของโลกแบบเก่าผ่านสถาบันที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี คนรุ่นเก่าพยายามชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิตแบบหมอลำนั้นเต็มไปด้วยความเจ็บเหงาเปล่าเปลี่ยว ดังที่แม่ของนกกะจิบกล่าวว่า “ชีวิตแต่งงานกับคนขับขานมันเจ็บเหงา ต้องอยู่เหี่ยวเฉาเลี้ยงลูก” (2537, น. 91) ในขณะที่คนรุ่นใหม่อย่างนกกะจิบนั้นเลือกที่จะ “กลับไปสู่ความเก่าก่อนแสนงาม” (หน้า 91)

ตัวเรื่องสั้นเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างนกระจิบกับ “คนปากลำนํ้า” นั่นก็คือ เพี้ย ชายคนรักของนกระจิบ เพี้ยเป็นหมอลำเหมือนกับพ่อของนกระจิบซึ่งอาจเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แม่ของนกระจิบไม่เห็นด้วยที่ทั้งคู่จะรักกัน แม่ของนกระจิบมีบทเรียนจากการแต่งงานกับหมอลำมาแล้วและไม่อยากให้นกระจิบตกอยู่ในสถานะเดียวกับตนเองดังที่เธอกล่าวว่า

แม่ไม่มีความรู้สึกประทับใจอาชีพหมอลำกลอนอยู่เลย เพราะหลังจากแต่งงานกับพ่อแล้วอยู่ด้วยกันยังไม่ทันได้ออกเรือน พ่อก็ฝากให้แม่ทำนาและทอผ้า อยู่บ้านกับปู่ย่า ส่วนพ่อออกจากบ้านไปลำในงานบุญกุศลตลอดฤดูกาล พ่อเคยเล่าให้หล่อน (นกระจิบ--ผู้เขียน) ฟังว่า บางคราวพ่อไปลำไกลถึงหลักทอดยอด้ยง ถึงจำปาศักดิ์ และลุล่วงเข้าไปถึงหลวงพระบาง เป็นห้าเดือนหกเดือนจึงกลับมาบ้าน

(ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 85)

แม้เรื่องสั้นจะเล่าถึงความรักของนกระจิบกับเพี้ยที่มีอุปสรรคขวางกั้น แต่หากพิจารณาในมุมของการขยายตัวของเมืองและความพยายามในการกลับไปหารากเหง้าของผู้คน เรื่องความรักที่เกิดขึ้นทั้งหมดจะมีลักษณะเป็นอุปมาของความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชุมชนชนบท นั่นคือ เรื่องสั้นแสดงให้เห็นว่าเมื่อขยายตัวเข้ามาในชุมชนชนบท เมืองได้ก่อให้เกิดความไม่ปกติสุขรวมถึงการตั้งคำถามเกี่ยวกับตัวตนของชุมชนชนบท ดังนั้นการย้อนกลับไปหารากเหง้าของตนจึงเป็นการทบทวนและยืนยันตัวตนอย่างหนักแน่นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ก็ได้หมายความว่าชุมชนในชนบทนั้นต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปเสียทีเดียว เพราะในบางแง่มุมชุมชนชนบทเองก็พยายามโอบรับความเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ด้วยความหวังว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้นดังปรากฏผ่านการกระทำของตัวละครแม่

บ้านของทั้งนกระจิบกับเพี้ยนั้นอยู่กันคนละปากลำนํ้า แม่ก็จะคอยห้ามนกระจิบไม่ให้ข้ามฟากไปอยู่ตลอดทั้งเรื่อง ทุกครั้งที่นกระจิบจะข้ามฟากนํ้าไปมักจะบอกแม่ว่า “จะออกไปดูข้าวเขียวลุ่มนํ้า” (ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 81) ส่วนแม่ของนกระจิบนั้นพยายามอย่างยิ่งที่จะให้นกระจิบทำความรู้จักกับ “คนในเมือง” ที่ไปมาหาสู่กับนกระจิบบ่อยมากขึ้น ในขณะที่เพี้ยนั้นคือหมอลำเหมือนกับพ่อของนกระจิบ ความรักที่นกระจิบมีให้กับเพี้ยจึงเป็นเหมือนกับการโหยหาและความพยายามที่จะกลับไปหารากเหง้าเดิมของตัวเอง ในขณะที่ “คนในเมือง” ที่ไปมาหาสู่บ้านนกระจิบทุกวันผ่านการเชื้อเชิญของแม่นั้นเป็นเหมือนกับตัวแทนของการขยายตัวของเมือง โดยที่คนในท้องถิ่นเองมีความมุ่งมาดปรารถนาที่จะเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นสมัยใหม่ที่ขยายตัวมาจากเมือง

การขับหมอลำนั้นเป็นศิลปะและขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของวิถีชีวิตคนอีสาน หมอลำเป็นศิลปะการละเล่นพื้นเมืองที่นิยมกันมาช้านานของภาคอีสาน จารุวรรณ ธรรมวัตร อธิบายเรื่องหมอลำของอีสานเอาไว้ว่า หมอลำมาจากคำมูลสองคำคือ หมอกับลำ คำว่า "หมอ" ตรงกับคำว่า "นัก" ที่แปลว่าผู้ชำนาญ เช่น หมอยา คือผู้ชำนาญเรื่องยา หมอหมอ คือผู้ชำนาญในการทำนายทายทัก ส่วนคำว่า "ลำ" อธิบายได้ 2 นัยว่าเป็นคำนามที่ใช้เรียกหนังสือผูก ซึ่งเป็นวรรณกรรมขนาดยาว เช่น ลำมหาชาติ ลำสังข์ศิลป์

ชัย ลำกาละเกิดและใช้เป็นคำกริยา หมายถึงการร้องทำนองกลอนในหนังสือผูก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นนิทาน หรือวรรณกรรมพื้นเมือง ความนิยมในการฟังลำของชาวอีสาน ทำให้เกิดอาชีพหมอลำว่าจ้างกันไปตามงานต่าง ๆ หมอลำมักจะนำเอาเรื่องราวในหนังสือผูกไปแสดง ทำให้วรรณกรรมเหล่านั้นเป็นที่รู้จักของประชาชนอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ยังมีการแต่งเรื่องราวเองอีกด้วย โดยอาศัยโครงเรื่องจากนิทานชาวบ้าน นิทานชาดก โดยใช้ฉันทลักษณ์ประเภทกลอนลำเป็นแบบแผน (2522, น. 12) หมอลำโดยเฉพาะในเรื่องสั้นนี้จึงหมายถึงผู้ชำนาญในการนำนิทานหรือเรื่องในหนังสือผูกที่เกี่ยวกับศาสนาไปร้องหรือเล่นในงานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในชุมชนต่าง ๆ

หมอลำและการขับลำในเรื่องสั้นเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าการขับลำของหมอลำนั้นเชื่อมโดยตรงกับสถาบันทางศาสนาของคนอีสาน ดังที่นกกะจิบเล่าว่าพ่อของเธอนั้น “ออกจากบ้านไปลำในงานบุญกุศลตลอดฤดูกาล” (ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 85) ดังนั้นหมอลำจึงมีส่วนสำคัญในการวางรากฐานทางด้านวิถีชีวิต ความคิด และระบบคุณธรรมให้กับคนในชุมชนเพราะการขับลำของหมอลำคือการนำเอาเนื้อเรื่องจากวรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นพื้นฐานในการร้องหมอลำ ความนิยมในการฟังหมอลำของชาวอีสานนั้นนอกจากเป็นความสนุกสนานแล้วยังเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างโลกทัศน์และรากฐานทางศีลธรรมโดยใช้การขับลำเป็นเครื่องมือนี้เอง นอกจากนี้หมอลำยังเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นดังจะเห็นได้จากความปรารถนาของนกกะจิบที่อยากเป็นหมอลำแบบพ่อ ความผูกพันระหว่างพ่อกับนกกะจิบนั้นอาจไม่ได้หมายถึงสายสัมพันธ์แบบพ่อลูกเท่านั้นแต่ยังหมายถึงการเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันอีกด้วย ความรักของเพี้ยกับนกกะจิบเองก็อาจหาได้เป็นเพียงความรักหนุ่มสาวเท่านั้น แต่เป็นความรักที่เกิดจากความต้องการที่จะย้อนกลับไปหาอดีตอันเป็นรากเหง้าของตนเอง ดังที่ชัชวาลย์บรรยายว่า “สายเลือดศิลปินพื้นบ้านที่ถ่ายทอดจากพ่อ วิ่งไหลผ่านอยู่ทุกส่วนอณูร่าง หล่องุ่นชื่นชมกับสิ่งเหล่านี้ในจิตสำนึก จนถึงวัยสาว ได้มาพบกับเพี้ย นักขับขานท่วงทำนองโบราณเหมือนพ่อ เพี้ยจึงเปรียบเสมือนผู้นำไฟพลังมาเติมเร้า ให้ภาพในใจของหล่องุ่นย้อนกลับมาเปล่งประกายขึ้นอีกครั้ง” (ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 86)

ประเด็นที่น่าสนใจของเรื่อง “เจ้านกกะจิบ” ก็คือ คนสองรุ่นที่มีมุมมองต่างกัน คือคนรุ่นเก่าที่โอบรับเอาค่านิยมและวิถีชีวิตของความเป็นสมัยใหม่ที่มีเงินเป็นศูนย์กลางกับคนรุ่นใหม่ที่ยุติธรรมหวนกลับไปหาค่านิยมและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมในฐานะอดีตอันงดงาม คนรุ่นเก่าคือแม่นั้นมีประสบการณ์ที่ไม่ดีนักกับวิถีชีวิตแบบชนบทรบเร่ประเพณีจึงพยายามที่จะโน้มน้าวให้นกกะจิบคนรุ่นใหม่มองเห็นข้อดีของการเป็นคนเมืองหรือการโอบรับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ดังตัวอย่างที่ว่า “หล่องุ่นชอบวิถีชีวิตพื้นบ้านมากกว่าวิถีชีวิตในเมือง แต่แม่ย้อนกลับว่า หล่องุ่นไม่ทันสมัย มัวแต่ยุ่งเรื่องเก่า” (ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 82) หรือเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่แม่นกกะจิบอยากให้เธอสนใจคนเมืองมากเพราะ “ ‘พวกเขามีเงิน’ แม่บอกและย้ำกับหล่องุ่นทุกครั้ง หลังจากที่ได้เห็นพวกนั้นลากลับไป” (ชัชวาลย์ โคตรสงคราม, 2537, น. 82)

สิ่งที่ถูกนำมาเปรียบเทียบกับกันก็คือ คุณค่าแบบวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่ถูกแทนด้วย เมือง, คนเมือง และเงิน กับคุณค่าแบบวิถีชีวิตพื้นบ้านดั้งเดิมแทนด้วย หมอลำ ท่วงนาข้าวเขียว ตัวเรื่องสั้นพยายามชี้ให้เห็นว่า คนรุ่น

ใหม่นั้นเล็งเห็นคุณค่าของวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมมากกว่าวิถีชีวิตแบบคนเมืองที่มีเงินจึงพยายามย้อนกลับไปหาอดีตอันแสนสวยงาม (ไม่ว่าจะมีจริงหรือไม่ก็ตาม) ดังนั้นคุณค่าทางจิตใจที่เกิดจากการยึดโยงตัวเองกับขนบธรรมเนียมประเพณีจึงมีสถานะที่สูงส่งกว่านั่นเอง ดังนั้น ในการนำเสนอความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท นักเขียนไทยมีแนวโน้มที่จะชี้ให้เห็นว่าคุณค่าของชนบทเหนือกว่าคุณค่าแบบวิถีชีวิตสมัยใหม่ซึ่งมาพร้อมกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมในชุมชนชนบท

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทที่เกิดจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมส่งผลกระทบต่อขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างรุนแรง ขนบธรรมเนียมประเพณีที่พัฒนามาอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ถูกลดทอนคุณค่าให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตแบบทุนนิยม เรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530 เสนอให้กลับไปหาและทบทวนความสำคัญของขนบธรรมเนียมประเพณีในฐานะเครื่องมือในการป้องกันความเปลี่ยนแปลงในด้านลบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนชนบทและในฐานะเครื่องมือในการต่อสู้และตอบโต้กับระบบทุนนิยม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมกลุ่มนี้ไม่ได้เสนอให้ “มอง” ไปข้างหน้าเพื่อแสวงหาหนทางที่ดีกว่าในอนาคตแต่กลับเสนอให้ “ย้อน” กลับไปหาสิ่งเดิมที่เชื่อว่าดีกว่าในปัจจุบันและเป็นหนทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงในสังคมสมัยใหม่ นอกจากนี้การ “ย้อน” กลับไปหาสิ่งเดิม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นยังเป็นการกลับไปสัมผัสอารมณ์และความรู้สึกของอดีตเพื่อยืนยันตัวตนของตนเองในปัจจุบันอีกด้วย

ศาสนากับโลกสมัยใหม่และการโหยหาอดีตในเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530

ศาสนามีความสำคัญในฐานะที่เป็นรากฐานของการวางระบบศีลธรรมให้กับปัจเจกบุคคลและชุมชน เป็นการสร้างหลักประกันให้สังคมในด้านความปลอดภัยอย่างหนึ่ง เพราะมนุษย์นั้นมีความไม่สมบูรณ์มีข้อจำกัด การมีระเบียบที่ชัดเจนช่วยให้มนุษย์มีความเสถียรและคาดเดาได้ ดังนั้นสถาบันศาสนาจึงกลายเป็นหลักที่สำคัญในการวางรากฐานด้านศีลธรรมของสังคมและช่วยให้สังคมอยู่ในระเบียบที่คาดเดาได้ซึ่งจะนำไปสู่ความสงบสุข ในชุมชนชนบท ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งเพราะเป็นสถาบันที่นอกจากจะวางรากฐานระบบศีลธรรมแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ยึดโยงชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน กิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมชนบทนั้นล้วนเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับกิจกรรมทางศาสนาทั้งสิ้น เนื่องจากวัดคือศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่อดีต กิจกรรมตั้งแต่เกิดจนถึงตายของผู้คนในชุมชนล้วนสัมพันธ์อยู่กับวัด ดังนั้นเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530 จึงพยายามชี้ให้เห็นว่าอัตลักษณ์และคุณค่าของชุมชนในชนบทถูกผูกโยงเอาไว้ด้วยสถาบันทางศาสนา และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับศาสนานั้นมีความเหนียวแน่นใกล้ชิดกันมาก

เมื่อสภาวะความเป็นสมัยใหม่และเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนในชนบทอย่างรวดเร็ว วรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2530 แสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันได้ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบต่อชีวิตของผู้คนเช่น การที่ผู้คนให้ความสำคัญกับเรื่องของวัตถุ เงินตรา ผลประโยชน์มากกว่าคุณค่าทางศีลธรรมและคุณค่าทางจิตใจ หรือการมองเห็นว่าความรู้ความเข้าใจต่อโลกแบบเก่านั้นไม่อาจดำรงอยู่ได้อีกต่อไป ทั้ง ๆ ที่ระบบคุณค่าและศีลธรรมที่เคยมีมานั้นเป็นสิ่งที่คอยรับประกันความปลอดภัย

และความแน่นอนให้กับสังคม เรื่องสั้นที่ใช้ในการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นประเด็นที่ศาสนาถูกคุกคามจากโลกสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือเรื่อง “วันล้างใจ” (2531) และ “ไฟพรางเทียน” (2531) ของ มาลา คำจันทร์

เรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์ ที่ผู้เขียนใช้เป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ประเด็นความเป็นอนุรักษ์นิยม โดยเฉพาะประเด็นที่ว่าด้วยสถาบันศาสนากับโลกสมัยใหม่นั้นเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าศาสนาเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงเมื่อโลกสมัยใหม่ได้เข้ามาสู่ชุมชนในชนบทผ่านโครงการ “การพัฒนา” ที่เปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ ระบบคิดและภูมิปัญญาของชุมชนอย่างสิ้นเชิง งานเขียนของมาลา คำจันทร์ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะทำลายหรือวิพากษ์วิจารณ์ความเป็นสมัยใหม่ที่เข้ามาในชุมชนชนบทอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมา แต่พยายามจะชี้ให้เห็นความสำคัญและข้อดีของลักษณะของชุมชนแบบเก่าที่มีสถาบันทางสังคมเป็นตัวกลางในการจัดการความขัดแย้งหรือประสานเชื่อมโยงให้ผู้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เรื่องสั้นเรื่อง “วันล้างใจ” เป็นเรื่องของชีวิตประจำวันของครอบครัว นางคำ, หนานทาและลูกอีกสองคน ตัวเรื่องเล่าถึงชีวิตประจำวันของครอบครัวดังกล่าว มีผู้เล่าเรื่องหลักคอยเล่าเรื่องให้ฟังแต่ไม่ได้ปรากฏประเด็นหลักของเรื่องนี้ก็คือการนำเสนอชีวิตของชาวบ้านที่หากินหาอยู่ไปในแต่ละวัน เมื่อถึงวันพระ ก็เรียกได้ว่าเป็น “วันล้างใจ” เพราะ ชาวบ้านก็จะทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับเจ้ากรรมนายเวรตามความเชื่อในศาสนาพุทธ “วันล้างใจ” แสดงให้เห็นว่าสถาบันทางศาสนานั้นเป็นศูนย์กลางที่ยึดโยงผู้คนในชุมชนชนบทเข้าไว้ด้วยกัน เช่นในวันพระที่ชาวบ้านจะมารวมตัวทำบุญกันที่วัด “เสียงมยุ ๑ ดั่งขึ้น ปู่จารย์มรรคนายกดีต้องบอกกล่าวชาวบ้าน สิบห้าค่ำศีลนี้มีคนมาหลาย หลายนักแท้...” (มาลา คำจันทร์, 2535, น. 25) สำหรับชาวบ้านในชุมชนชนบทแล้ว พุทธศาสนาเป็นแก่นแกนที่สำคัญในการยึดโยงผู้คนให้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันผ่านงานบุญซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นการวางรากฐานของระบบศีลธรรมให้กับผู้คน นอกจากนี้วิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นดำเนินอยู่ในทำนองคลอง “ธรรม” ของพุทธศาสนา ชีวิตของชาวบ้านธรรมดา ๆ หากินหาอยู่ไปในแต่ละวันซึ่งอาจต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเพื่อหาเลี้ยงชีพ เพื่อเอาตัวรอด แต่พอถึงวันพระ ก็เรียกได้ว่าเป็น “วันล้างใจ” เพราะ ชาวบ้านก็จะทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับเจ้ากรรมนายเวรตามความเชื่อในศาสนาพุทธ “...ให้พระ รับศีล เอาก้อนข้าวไปใส่บาตรแล้วเข้าไปรับพร ครุบนาน่า ยถา วาริวหา ประ ปริ ปุเรนติ สาครัง ผูกคนดิบคนบาปเอาน้ำออกมากรวด นางคำพับเพียบแปล้ มือหนึ่งไหวอีกมือหนึ่งกรวดน้ำ ปูปลากุ้งหอยหม่มมวล เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย ขอจูงมารับกุศลส่วนบุญแต่เทอญ” (มาลา คำจันทร์, 2535, น. 25) วันพระของชาวบ้านจึงเป็นวันที่ทำให้ทุกคนตระหนักถึงสิ่งที่ตนเองได้ทำลงไป สำหรับชาวพุทธแล้วการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นเป็นบาปข้อแรก แต่การหาอยู่หากินก็เป็นสิ่งที่จำเป็นของมนุษย์ วันพระจึงช่วยให้ชาวบ้านไม่รู้สึกผิดจนเกินไปเพราะอย่างน้อย ๆ บรรดาสัตว์ทั้งหลายและเจ้ากรรมนายเวรได้รับส่วนบุญส่วนกุศลแล้ว การทำบุญในหลักพุทธศาสนาของชาวบ้านจึงอาจหมายถึงการเยียวยาจิตใจของตนเองได้เช่นเดียวกัน

การบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ราวกับว่าเป็นการแสดงให้เห็นความเป็นจริงที่อยู่ตรงหน้า สะท้อนทุกอย่างอย่างตรงไปตรงมาตามแบบฉบับของวรรณกรรมแนวสำนึกนิยมของมาลา คำจันทร์นั้นแม้เราจะไม่เห็นว่ามี

นัยยะของการวิพากษ์วิจารณ์ เป็นแต่เพียงการอธิบายสิ่งที่เห็นอยู่ตรงหน้าเท่านั้นและดูเหมือนจะมีความเป็นกลางในการอธิบายสภาพสังคม ผู้เขียนกลับเห็นว่าเมื่อพิจารณาเรื่องสั้นเรื่องนี้กับบริบททางสังคมและการเมืองในทศวรรษ 2530 และอาจหมายถึงช่วงปลายทศวรรษ 2520 ด้วย เราจะเห็นว่าเป็นช่วงที่เศรษฐกิจไทยเริ่มขยายตัวอย่างมาก การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกขยายตัว ความเป็นเมืองรุกคืบเข้าไปอย่างรวดเร็วในชนบท การแสดงให้เห็นภาพชีวิตของชาวบ้านในชุมชนชนบทที่สถาบันศาสนายังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนคือรูปแบบหนึ่งของการตอบโต้กับความเป็นสมัยใหม่และการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะภาพของการนำเสนอชุมชนในชนบทของมาลา คำจันทร์ได้นำเสนอ “ความปกติสุข” ที่เกิดขึ้นจากการมีวิถีแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะชุมชนที่มีพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง เรื่องสั้นของมาลาจึงทำหน้าที่ในการนำเสนอว่าเมื่อสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมแบบเดิมโดยเฉพาะสถาบันทางศาสนายังคงมีความสอดคล้องกับส่วนอื่น ๆ ของสังคมสังคมก็จะปกติสุข

การโยนหาหรือกลับไปสัมผัสอารมณ์ความรู้สึกของอดีตนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเนื่องจากความรู้สึกไม่ปลอดภัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ความไม่ปลอดภัยดังกล่าวนี้ส่งผลสะท้อนต่อตัวตนของปัจเจกบุคคลในปัจจุบัน อดีตจึงเป็นสิ่งที่เชื่อได้ว่าเป็นช่วงเวลา “ตัวตน” ที่แท้จริงของปัจเจกบุคคลดำรงอยู่ ดังนั้น เมื่อกลับไปพิจารณาเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530 ที่ผู้เขียนนำมาศึกษาโดยเฉพาะงานของมาลา คำจันทร์ การให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่นั้นสะท้อนให้เห็นถึงการกลับไปเผชิญหน้ากับตัวตนของปัจเจกบุคคล การพยายามอธิบายความรู้สึกและสำนึกในอดีต หรือความพยายามในการสัมผัสรายละเอียดของอารมณ์ความรู้สึกนั่นเอง ดังตัวอย่างในเรื่องสั้น “วันล้างใจ”

เสียงมูย ๆ ดังขึ้น ปู่จารย์มรรคนายกตีฆ้องบอกกล่าวชาวบ้าน สิบห้าค่ำศีลนี้มีคนมาหลายหลายนักแท้ พอเสียงฆ้องหาย คุรูกาก็อมหมากขุก ๆ เดินนำหน้าพระเณรมาเข้าประจำแท่นสังฆาสนะ ปู่จารย์นำไหว้พระว่าเป็นอรหันต์ สัมมา นางก็ว่าตามได้คล่อง แสงไฟส่องต่องหน้าพระประธานดูอึม ควันธูปมีกลิ่นหอม หอมเหมือนดอกสารภีตากแห้ง ครั้นแล้วคุรูกาก็ว่าพุทธี สรณัง คัจฉามิ ผูกเป็นคนดิบเปื้อนบาปว่าตามจนครบ ครั้นครบถ้วนไตรสรณคมน์แล้วคุรูกาก็ขากน้ำมาก ขากแล้วก็ให้ศีลปาณาติบาตให้จนถึงสุราเมระยะ นางก็หมุบหมิบปากไหว้สารับศีลมาใส่ตัว

(มาลา คำจันทร์, 2535, น. 25)

การสะท้อนภาพการทำบุญในเรื่องสั้นดังกล่าวนี้คือการพรรณนากิจกรรมทำบุญของชาวบ้านที่เป็นเหมือนการแสดงภาพอันมั่นคงและปลอดภัยในความรู้สึกที่เคยเกิดขึ้นในอดีตของชุมชน นอกจากนี้การเข้าใจความรู้สึกในอดีตของปัจเจกบุคคลนั้นในอีกแง่มุมหนึ่งอาจหมายถึงการกลับไปเผชิญหน้ากับตัวตนและยังหมายถึงการแสดงให้เห็นว่าตัวตนของปัจเจกบุคคลนั้นคือสิ่งที่สัมพันธ์อยู่กับศาสนา ประเพณี ตัวตนทั้งหมดนี้ไม่สามารถจะหวนคืนกลับมาได้อีก ดังนั้นการบรรยายวิถีชีวิตในเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์ จึงไม่เพียงแต่ให้ภาพของวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์อยู่กับศาสนาและประเพณีเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการอาลัย

อารมณ์ต่ออดีตที่ไม่อาจหวนกลับมาได้อีกและอดีตดังกล่าวนั้นเป็น “ตัวตน” ของปัจเจกบุคคลในปัจจุบันที่ไม่อาจกลับไปเป็นได้อีกเช่นเดียวกัน

เรื่องสั้นเรื่อง “ไฟพรางเทียน” ของมาลา คำจันทร์ แสดงให้เห็นความอาลัยอารมณ์ต่ออดีตที่หวนคืนไม่ได้ไปพร้อม ๆ กับการเผชิญหน้ากับความเป็นสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับเทคโนโลยี เช่น ไฟฟ้า “ไฟพรางเทียน” เป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้เฒ่าที่รำพึงรำพันถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมและการนี่ย้อนไปยังอดีตเมื่อครั้งพ่อเฒ่ายังเยาว์วัยที่ความบันเทิงในชีวิตอย่างหนึ่งคือการฟังพ่ออ่าน “คำว” ให้ฟังในยามค่ำคืน ในเรื่อง “ไฟพรางเทียน” ผู้เฒ่าเฝ้าสุขุมดูเรื่อง “คำวหงส์หิน” มาอ่าน คำวหงส์หินเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้รับค่านิยมในภาคเหนืออย่างยิ่ง คำวหงส์หินจึงมีสถานะเป็นภูมิปัญญาและมรดกทางวรรณศิลป์ของคนท้องถิ่นในภาคเหนือ การอ่านคำวหงส์หินของผู้เฒ่านั้นมีนัยยะถึงความพยายามในการกลับไปสัมผัสอารมณ์และความรู้สึกในอดีต และอดีตดังกล่าวนั้นก็ป็นตัวตนที่สำคัญของผู้เฒ่าอีกด้วย ดังปรากฏถึงการเล่ารายละเอียดของ “อดีต” ของผู้เฒ่าที่แม้จะไม่ได้เป็นการแสดงความอาลัยอารมณ์อย่างตรงไปตรงมาแต่ก็เป็นการให้รายละเอียดทางด้านความรู้สึกของผู้เฒ่า ผู้เล่าเรื่องในเรื่องสั้นกล่าวว่า “ครั้งกระโน้น สมัยที่แกยังเด็ก แกเองชอบนอนกับพ่อ พ่อมักเล่าคำวเรื่องนั้นเรื่องนี้ให้ฟัง ตรงไหนพ่อประทับใจก็จะใส่ทำนองเอื้อนซ้ำ ท่วงทำนองเหมือนน้ำไหลล้นโค้งเหมือนจะดังอยู่กระทั่งแกหลับไป” (2535, น. 49-50)

การอาลัยอารมณ์ต่ออดีตไปพร้อม ๆ กับการเผชิญหน้ากับความเป็นสมัยใหม่ในเรื่องสั้นเรื่อง “ไฟพรางเทียน” นั้นอยู่ในการบรรยายฉากที่พ่อเฒ่าอ่านคำวหงส์หินภายใต้แสงไฟจากหลอดไฟฟ้า ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การทับซ้อนกันระหว่างเวลาในปัจจุบันกับสำนักของอดีตที่อยู่ในตัวเรื่อง ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบความสว่างที่เกิดจากหลอดไฟฟ้ากับเทียนที่ผู้เล่าเรื่องบรรยายว่า “หลอดยาวขาวแจ่มยังให้แสงขาวสม่ำเสมอ หลอดนี้ไ้ค่ามันว่าสีสิบแรงเทียน แกนี่ไปถึงเทียนสีสิบเล่มจุฑาพระเจ้าพระธรรม จะให้แสงสว่างขนาดนี้อาจถึงร้อยเล่มเทียนด้วยซ้ำ” (2535, น. 50) สเวียตลานา โบอิม (Svetlana Boyim) เสนอว่าการโหยหาอดีตนั้นคือการทับซ้อนกันของวัตถุสองสิ่งเสมอ เช่น อดีตกับปัจจุบัน, ความฝันกับชีวิตประจำวัน (2001, p. xii-xiv) การโหยหาอดีตเป็นเหมือนการบีบอัดวัตถุเหล่านั้นให้กลายเป็นสิ่งเดียวกันทำให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรง เพราะการบีบอัดวัตถุสองสิ่งที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างสุดขีดของสองสิ่งที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือกลายเป็นสิ่งเดียวกันนั้นก่อให้เกิดความเสียหายตามมา ด้วยเหตุนี้การโหยหาอดีตจึงมีลักษณะที่ขัดแย้งกันเป็นต้นเหตุของความรู้สึกที่รุนแรงของปัจเจกบุคคล ในกรณีนี้เราจะเห็นว่าการเปรียบเทียบเรื่องความสว่างของพ่อเฒ่านั้นเป็นเวลาทับซ้อนกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน กล่าวคือหน่วยในการวัดความสว่างสมัยใหม่ที่เรียกว่าแรงเทียนนั้นเป็นคนละแรงเทียนกับที่พ่อเฒ่าเข้าใจ เพราะพ่อเฒ่านึกถึงเทียนจริง ๆ ที่ใช้กันในสมัยก่อน แต่หน่วยวัดที่เป็นแรงเทียนในความหมายของไอ้คำดังตัวอย่างข้างต้นนั้น เป็นหน่วยที่มีที่มาจากกรณียามความเข้มข้นของการส่องสว่างในวิชาฟิสิกส์ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสำนักเรื่องเวลาในความรู้สึกของผู้เฒ่านั้นเป็นการทับซ้อนกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

การทับซ้อนระหว่างอดีตกับปัจจุบันยังปรากฏให้เห็นในคำบรรยายที่ว่า “ไฟฟ้ามีคุณสมบัติพิเศษ ขนาดแขวนสูงบนเพดานก็ยังส่องเห็นตัวหนังสือชัดแจ้ง หนังสือตัวเมืองแต้มด้วยดิห์มีผสมยางกล้วย สามสิบสี่สิบปี

มาแล้วก็ยังแจ่มชัดไม่ลบเลือน” (2535, น. 49) จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นว่าอดีตกับปัจจุบันนั้นถูกนำเสนอควบคู่กันและเป็นชุดเดียวกันและทั้งอดีตกับปัจจุบันก็ไม่ได้ถูกชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอะไรเหนือกว่าอะไร เพราะในขณะที่ไฟฟ้านั้น “มีคุณวิเศษ” สามารถส่องตัวหนังสือให้ชัดเจนได้ “หนังสือตัวเมืองเต็มไปด้วยดีที่มีผสมอย่างกล้วย” ก็เป็นสิ่งที่อยู่ติดทนนาน ไฟฟ้านั้นคือเทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดจากการพัฒนาภูมิปัญญาของคนสมัยใหม่ ส่วนเทคโนโลยีการใช้ดีที่มีผสมอย่างกล้วยในการเขียนหนังสือนั้นเป็นภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน ภูมิปัญญาสองแบบถูกจัดวางในลักษณะที่ทับซ้อนกันและไม่มีสิ่งใดเหนือไปกว่าสิ่งใด นอกจากนี้ตัวบทยังแสดงให้เห็นด้วยว่าภูมิปัญญาสมัยใหม่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาสมัยก่อนมีชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่ได้ ดังนั้นการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาสมัยก่อนจึงไม่อาจปฏิเสธความเป็นสมัยใหม่และภูมิปัญญาสมัยใหม่ได้แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจเฝ้ารับเอาความเป็นสมัยใหม่และภูมิปัญญาสมัยใหม่ไว้ได้อย่างแนบแน่น นอกจากนี้หากจะให้อย้อนกลับไปยังวันวานในความทรงจำก็ไม่อาจทำได้เช่นเดียวกัน เมื่อภูมิปัญญาสองแบบที่แตกต่างกันทั้งในด้านเวลาและคุณสมบัติถูกบีบอัดให้กลายเป็นสิ่งเดียวกันความรู้สึกของตัวละครพ่อเฒ่าจึงอยู่สภาวะของการโหยหาอดีต

นอกจากนี้ในเรื่อง “ไฟพรางเทียน” ของ มาลา คำจันทร์ เรื่องถูกเล่าผ่านผู้เฒ่าที่เป็นตัวละครในเรื่องที่เป็นประจักษ์พยานถึงความเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้าน ระบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปดังเช่นผู้เฒ่ากับบอลที่เป็นหลาน แสดงให้เห็นถึงคนรุ่นหนึ่งที่ระบบคุณค่าและระบบศีลธรรมถูกปลูกฝังมาจากศาสนากับคนอีกรุ่นที่ศาสนาไม่ได้มีอิทธิพลต่อระบบความคิดอีกต่อไป แม้ว่ามาลา คำจันทร์จะไม่ได้วิพากษ์หรือเรียกร้องให้ผู้คนกลับไปยึดถือคุณค่าแบบอดีตอย่างเช่นที่เคยเกิดขึ้นในวัยเด็กของพ่อเฒ่า แต่การนำเสนอการโหยหาอดีตของพ่อเฒ่าเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการคร่ำครวญถึงอดีตที่ “สูญหายไป” พร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของโลกแบบใหม่ ดังปรากฏในเรื่องตอนที่กล่าวถึงบอลหลานชายของพ่อเฒ่าที่มักจะพูดถึง “ปิ่นเลเซอร์ เรื่องหุ่นยนต์เจ้าจักรวาล” ในขณะที่พ่อเฒ่าไม่รู้เรื่อง รู้แต่ “หุ่นพยนต์ เสกหลัวเป็นหุ่นสู้รบกัน ไ้บอลก็ว่าบเอาหุ่นพยนต์จะเอาหุ่นยนต์เจ้าจักรวาล” (มาลา คำจันทร์, 2535, น. 45) ถัดมาตัวเรื่องได้บรรยายถึงบรรยายกาในชวงเย็นที่พระเณรเริ่มสวดมนต์ทำวัตรเย็นกันแล้วซึ่งทำให้พ่อเฒ่ามีความรู้สึกอยากย้อนกลับไปยังวันวาน ดังที่มาลา คำจันทร์ บรรยายว่า “เสียงฆ้องกลางวงจากวัด พระเณรจะสวดมนต์ทำวัตรเย็นกันแล้ว เสียงฆ้องฆ้องชวนนิกไปถึงสมัยยังนั่งเลื่อง ง่อมอกหมองใจยิ่งล้ำ น้ำธรรมคำสอนเคยท่องเคยเทศน์ยังจำได้แม่น สารโว่ ดุราสัปปุริสะทั้งหลาย นิกไปนิกมากี่ไคร่นิกกลับสู่วันคืนเก่าก่อนเสียแท้” (มาลา คำจันทร์, 2535, น. 45)

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คืองานของ มาลา คำจันทร์นั้นแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนในหลากหลายด้าน ทั้งในด้านโลกทัศน์ ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ระบบคุณค่าทางด้านศีลธรรม ในตอนท้ายของเรื่อง “ไฟพรางเทียน” น้ำเสียงของผู้เฒ่านั้นแสดงให้เห็นถึงความอาลัยอาวรณ์ต่อโลกที่กำลังเปลี่ยนไปอย่างชัดเจน แต่ทว่าความอาลัยต่ออดีตของพ่อเฒ่ากลับได้รับการเยียวยาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น “ตึกแก ร้องเรื่อย ๆ พ่อเฒ่าไม่ได้นับตามแล้ว เอาใจไปจ่อที่ปลายจมูก ขาดิ ขรา โรคา พยาธิ มรณะ ขาดิ ขรา โรคา พยาธิ มรณะ วนเวียนตามลมหายใจข้าแล้วข้าเล่าจนหลับไป” (มาลา คำจันทร์, 2535, น. 45) การนึกถึง

การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามหลักพุทธศาสนาก็เป็นสิ่งที่ช่วยเยี่ยวยาจิตใจเพื่อทำความเข้าใจว่าโลกนั้นเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ พร้อม ๆ กับที่สื่อนัยว่า ความแก่ของพ่อแม่อาจทำให้แกอยู่ในโลกนี้ได้อีกไม่นานนัก และทุกสิ่งที่ย่อมเปลี่ยนไป

นอกจากนี้ ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือการโหยหาอดีตหรือปรากฏการณ์ทางความรู้สึกของผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากความเป็นสมัยใหม่ ความรู้สึกดังกล่าวเป็นความรู้สึกที่ผู้คนที่กำลัง “สูญเสีย” อะไรบางอย่างไปท่ามกลางโลกสมัยใหม่ สิ่งที่สูญเสียไปนั้นอาจเป็น “คุณค่า” แบบเดิมซึ่งเป็นหลักยึดเหนี่ยวในชีวิตทำให้ชีวิตมีความสุข “สิ่ง” ที่ “สูญเสีย” ไปนั้น ไม่ว่าจะเป็น “คุณค่า” แบบเดิมหรือแบบแผนปฏิบัติที่คุ้นเคยในอดีตนั้น เปรียบเสมือนกับ “บ้าน” ในจินตนาการของผู้คนและ “บ้าน” ดังกล่าวนี้นั้นเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่เหมือนเดิมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่นั้นเอง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ผู้คนมีจินตนาการเกี่ยวกับอดีตว่ามีบางสิ่งบางอย่าง “เคย” ดำรงอยู่ และการดำรงอยู่เช่นนั้นได้หายไปในปัจจุบัน

สิ่งที่น่าพิจารณาคือ แท้จริงแล้ว “บ้าน” ในจินตนาการของผู้คนนั้นเคยมีหรือเคยดำรงอยู่อย่างแท้จริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงการทดแทนสิ่งที่ผู้คนรู้สึกว่าการกำลังสูญเสียไปในโลกสมัยใหม่ เมื่อกลับมาพิจารณาเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์ เราอาจเห็นได้ว่าความรู้สึกสูญเสียอดีตที่ปรากฏอยู่ในเรื่องสั้นของ มาลา คำจันทร์ นั้นอาจเป็น “จินตนาการ” ถึงอดีตที่ผสมผสานกันระหว่างสิ่งที่ “เคย” มีอยู่จริงกับจินตนาการโรมานซ์ของผู้คนที่เมื่ออดีตจนกลายเป็นการทับซ้อนของอดีตที่เป็นจริงกับจินตนาการ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เกิดซ้ำไม่ได้ ความอาลัยอาวรณ์ต่ออดีตจึงปรากฏตัวในฐานะการกล่าวถึงอดีตในลักษณะที่เป็นความหวานคำนึงแต่ก็ไม่อาจย้อนกลับไปได้อีก ดังเช่นการบรรยาย พรรณนาถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์อยู่กับศาสนาอย่างละเอียดลออ เพราะวิถีชีวิตเช่นนั้นเป็นไปไม่ได้แล้วในโลกยุคสมัยใหม่

การโหยหาอดีตที่พบในเรื่องสั้นไทยในช่วงทศวรรษ 2530 นั้นแม้จะอยู่ภายใต้กรอบคิดแบบอนุรักษนิยม แต่นักเขียนไม่ได้เสนอให้กลับไปหาสังคมแบบ “ก่อนสมัยใหม่” ในฐานะสังคมที่ดีงามเป็นแบบอย่างของความถูกต้องมี ความสงบสุขและปลอดภัย หรือเป็นการกลับไปเพื่อกอบกู้สิ่งที่สูญเสียไปทั้งหมด แต่เป็นการนำเสนอการโหยหาอดีตในลักษณะของการใคร่ครวญและพิจารณาอดีตที่ผ่านมาผ่านไปแล้วและไม่สามารถย้อนกลับมาได้อีก ทั้งนี้เป็นเพราะโลกสมัยใหม่และระบบทุนนิยมนั้นได้ทำลายตัวตนที่ (เชื่อว่า) แท้จริงของผู้คนและสังคมที่เคยดำรงอยู่ในอดีต ดังนั้นการใคร่ครวญและพิจารณาอดีตจึงเป็นการกลับไปค้นพบตัวตนที่แท้จริงของตนเองและสังคม

บทสรุป: ความเป็นอนุรักษนิยมในเรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530

ระบบทุนนิยมและการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรงในชุมชนชนบทไทย เรื่องสั้นไทยในทศวรรษ 2530 พยายามสะท้อนให้เห็นปัญหาของชุมชนชนบทที่ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาที่มาพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ เรื่องสั้นที่คัดสรรมาศึกษาชี้ให้เห็นว่าที่และน้ำเสียงไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือนำเสนอว่าการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ปลอดภัย ไม่ยั่งยืน ชำร่วยยังเป็นการคุกคามชาวบ้านในรูปแบบ

หนึ่งอีกด้วย ความเป็นสมัยใหม่นั้นนำพาความหวังที่จะพึ่งพาตนเองออกไปจากหมู่บ้าน เกณฑ์หนุ่มสาวไปเป็นแรงงานในโรงงาน ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่คือทุนนิยมนั้นแปลงทุกอย่างให้เป็นต้นทุนเพื่อแสวงหากำไรให้ได้มากที่สุด ดังนั้น ชีวิต ระบบศีลธรรม และวัฒนธรรมจึงถูกลดทอนความสำคัญลงไปในบางครั้ง วัฒนธรรมยังถูกทำให้กลายเป็นสินค้าและต้นทุนเพื่อแสวงหากำไรอีกด้วย

การกลับไปทบทวนรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของวรรณกรรมคัตสรนั้น ในแง่หนึ่งก็คือการกลับไปทบทวนความสำคัญของแนวคิดแบบอนุรักษนิยมในสังคมไทยที่มีจุดมุ่งหมายในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมและสถาบันทางสังคมที่มีมาอยู่แล้วในสังคม แม้ว่าเรื่องสั้นเหล่านี้จะไม่ได้เสนออย่างตรงไปตรงมาว่าในการต่อสู้กับความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท สังคมควรกลับไปยึดถือแบบแผนดั้งเดิมที่รวมถึงความแตกต่างและระยะห่างของช่วงชั้นในสังคมซึ่งเป็นบ่อเกิดของความไม่เท่าเทียมกัน แต่การกลับไปพิจารณาคุณค่าและความสำคัญของขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ในฐานะรากเหง้าของสังคมไทย ก็ไปพ้องกับการอธิบายสังคมไทยของปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยม เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนานั้นคือสิ่งที่ช่วยทำให้ระยะห่างทางช่วงชั้นในสังคมไทยนั้นมีความสมเหตุสมผล ไม่นิยยะของการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้นและยังเป็น “ตัวตน” ที่สำคัญของสังคมไทยอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความพยายามบรรยายภาพสังคมที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนาซึ่งเป็นการ “สะท้อน” ความจริงที่เป็นและเคยเป็นในสังคมอย่างตรงไปตรงมาปราศจากอคติใด ๆ ทั้งปวงราวกับกระจกเงา ความจริงชุดดังกล่าวนี้เองเป็นความจริงที่ช่วยสนับสนุนการดำรงอยู่ของความแตกต่างและระยะห่างของช่วงชั้นทางสังคมในฐานะรากเหง้าของสังคมและผู้คน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถึงแม้จะมีนักวิชาการพยายามเสนอว่าวรรณกรรมในทศวรรษ 2530 เป็นทั้ง “แรงฉ่อย” ของวรรณกรรมเพื่อชีวิตหรือเป็นมรดกของวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ผลิตออกมามีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น วรรณกรรมสร้างสรรค์ วรรณกรรมประชานิยม แท้จริงแล้วความเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้เป็นปรากฏการณ์ที่วรรณกรรมไทยหันกลับไปหาคุณค่าและแนวคิดแบบอนุรักษนิยม

เอกสารอ้างอิง

- กนกพงศ์ สงสมพันธุ์. (2539). *แผ่นดินอื่น*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นาค.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2522). *ลักษณะวรรณกรรมอีสาน* [เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์].
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ชนิดตา โชติช่วง. (2555). *วาทกรรมการพัฒนาและประชาสังคมในเรื่องสั้นชนบทไทย พ.ศ. 2530-2539* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์].
- ชัชวาลย์ โคตรสงคราม. (2537). *เหมือนรถไฟจะมา*. แพรว.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2558). “บทบาทของรางวัลวรรณกรรมต่อการสร้างและการเสพวรรณกรรม” ใน *อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง* (พิมพ์ครั้งที่ 2 ปรับปรุงใหม่). (น. 35-42).
- นภสมน นิรันดร์. (2550). *โนรา : สัญลักษณ์ พิธีกรรม ตัวตนคนใต้รอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ยุคโลกาภิวัตน์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- นพพร ประชากุล. (2552). “สังคมไทยกำลังทำอะไรกับวรรณกรรมสร้างสรรค์” ใน *ยกอักษรร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม*. (น. 205-210).
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3).
silkworm.
- พัทธา สายหู. (2529). *กลไกของสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 4 ฉบับแก้ไขปรับปรุง).
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเชฐ แสงทอง. (2550). *วาทกรรมวรรณกรรม: เปิดกระบวนทัศน์ใหม่ในวรรณกรรมศึกษา*. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พอพันธ์ อุยยานนท์. (2564). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาลา คำจันทร์. (2535). *ไฟพรางเทียน*. คณาธร.
- ยศ สันตสมบัติ. (2539). *ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม*. คบไฟ.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). “การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน”. *ฟ้าเดียวกัน*, 10(2), 124-142.
- เสาวณิต จุลวงศ์. (2568). *วรรณกรรมไทยหลัง 2520*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. Basic Books.